

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
Факультет гуманітарно-педагогічний**

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри
соціальної роботи та реабілітації
(назва кафедри)

_____ Сопівник І. В.
(підпис) (ПІБ)

«_____» _____ 2026 р.

БАКАЛАВРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на тему «Соціальна робота з формування ціннісних орієнтацій у сучасних
підлітків»

Спеціальність 231 Соціальна робота
(код і назва)

Гарант освітньої програми

доктор педагогічних наук, професор
(науковий ступінь та вчене звання)

_____ Осадченко І. І.
(підпис) (ПІБ)

Керівник бакалаврської кваліфікаційної роботи

доктор педагогічних наук
(науковий ступінь та вчене звання)

_____ Демченко І.І.
(підпис) (ПІБ)

Виконав

(підпис)

Шевчук О.С.
(ПІБ студента)

КИЇВ - 2026

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
Факультет гуманітарно-педагогічний**

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

соціальної роботи та реабілітації

(назва кафедри)

Сопівник І. В.

(підпис)

(ПІБ)

«_____» _____ 2026 р.

З А В Д А Н Н Я

на виконання бакалаврської кваліфікаційної роботи

студенту

Шевчук Ользі Сергіївні

Спеціальність 231 Соціальна робота

(код і назва)

Тема бакалаврської кваліфікаційної роботи **«Соціальна робота з формування ціннісних орієнтацій у сучасних підлітків»**

затверджена наказом ректора НУБіП України від «08» 04. 2025 року № 581 «С»

Термін подання завершеної роботи (проекту) на кафедру «_____»

(рік, місяць, число)

Вихідні дані до бакалаврської кваліфікаційної роботи: *наукові розробки вітчизняних і зарубіжних учених; матеріали періодичних видань; навчальна та довідкова література з теми дослідження.*

Перелік питань, які потрібно розробити:

1. З'ясувати сутність формування ціннісних орієнтацій у сучасних підлітків; визначити напрями, принципи та особливості соціальної роботи з підлітками в сучасних умовах воєнного стану.
2. Провести діагностику рівнів сформованості ціннісних орієнтацій у сучасних підлітків
3. Теоретично обґрунтувати та перевірити ефективність програми соціальної роботи з формування ціннісних орієнтацій з підлітками в сучасних умовах воєнного стану.
4. Розробити практичні рекомендації щодо соціальної роботи з формування ціннісних орієнтацій з підлітками в сучасних умовах воєнного стану.

Дата видачі завдання «13» вересня 2025 р.

Керівник бакалаврської кваліфікаційної роботи

Демченко І.І.

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Завдання прийняв до виконання

(підпис)

Шевчук О.С.

(прізвище та ініціали студента)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна бакалаврська робота на тему «Соціальна робота з формування ціннісних орієнтацій у сучасних підлітків» має таку структуру: картку кваліфікаційної бакалаврської роботи; титульний аркуш; завдання до виконання кваліфікаційної бакалаврської роботи; реферат; зміст; вступ; основну частину (3 розділи); загальні висновки; список використаних джерел; додатки. У роботі подано 11 таблиць. Список використаних джерел містить 53 найменування. Повний обсяг роботи становить 78 сторінок.

У першому розділі розглянуто теоретичні основи соціальної роботи з формування ціннісних орієнтацій особистості. Проаналізовано поняття, сутність та трикомпонентну структуру ціннісних орієнтацій (когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий рівні). Визначено особливості ціннісного становлення підлітків, яке в сучасних умовах воєнного стану характеризується пошуком ідентичності та переоцінкою життєвих смислів під впливом екзистенційних загроз. Досліджено нормативно-правову базу та роль соціального працівника як фасилітатора процесу формування гуманістичних ідеалів у соціально-інклюзивному середовищі.

У другому розділі проведено діагностику рівнів сформованості ціннісних орієнтацій у підлітків на базі ЗЗСО м. Києва. Визначено показники за когнітивним, емоційно-ціннісним та поведінковим критеріями. За результатами емпіричного дослідження виявлено переважно середній та низький рівні сформованості цінностей, зафіксовано домінування цінностей особистого добробуту та безпеки при недостатньому розвитку соціально значущих установок. Математично підтверджено прямий зв'язок між рівнем усвідомлення цінностей та готовністю до соціальної дії.

У третьому розділі обґрунтовано та впроваджено програму соціальної роботи з підлітками «Ціннісний компас». Здійснено експериментальну перевірку її ефективності, яка довела позитивну динаміку: частка високого рівня сформованості цінностей в експериментальній групі зросла майже втричі, а рівень ціннісного вакууму та апатії суттєво знизився. Результати статистично

підтверджені за допомогою математичних критеріїв Манна-Вітні, Вілкоксона та Пірсона (χ^2).

Ключові слова: соціальна робота, ціннісні орієнтації, підлітки, воєнний стан, програма підтримки, соціально-інклюзивне середовище, «Ціннісний компас», гуманістичні цінності.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У ПІДЛІТКІВ.....	8
1.1. Поняття, сутність та структура ціннісних орієнтацій особистості	8
1.2. Особливості соціальної роботи формування ціннісних орієнтацій у підлітків	14
1.3. Формування ціннісних орієнтацій підлітків у соціально-інклюзивному середовищі.....	20
Висновки до першого розділу	23
РОЗДІЛ 2. ДІАГНОСТИКА РІВНЯ СФОРМОВАНOSTІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У СУЧАСНИХ ПІДЛІТКІВ.....	25
2.1. Організаційно-методичне обґрунтування програми дослідно-експериментальної роботи	25
2.2. Діагностика рівнів сформованості ціннісних орієнтацій у сучасних підлітків	29
Висновки до другого розділу.....	45
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОГРАМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПІДЛІТКАМИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ «ЦІННІСНИЙ КОМПАС».....	47
3.1. Обґрунтування та впровадження програми соціальної роботи з формування ціннісних орієнтацій у сучасних підлітків «Ціннісний компас»....	47
3.2. Аналіз та інтерпретація результатів експериментальної роботи.....	51
Висновки до третього розділу	61
ВИСНОВКИ.....	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	66
ДОДАТКИ.....	72

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасному світі ціннісні орієнтації виступають ключовим чинником стабільності особистості, визначаючи її здатність до адаптації та конструктивної самореалізації у складних соціальних умовах. Особливої значущості ця проблема набуває у підлітковому віці, коли відбувається активне формування світогляду та пошук життєвих смислів. В умовах глобальних трансформацій та локальних криз соціальна робота має стати дієвим інструментом підтримки молоді, допомагаючи їй вибудувати стійку систему гуманістичних цінностей.

На рівні суспільства актуальність дослідження зумовлена повномасштабною війною, окупацією окремих територій та затяжною гуманітарною кризою, що призвели до руйнування звичного життєвого устрою мільйонів українців. Війна спровокувала докорінну переоцінку цінностей, посиливши попит на психологічну та соціальну підтримку підлітків, які стикаються з екзистенційними загрозами, економічною нестабільністю та культурною дезорієнтацією. В таких умовах формування ціннісного фундаменту є не лише питанням особистісного розвитку, а й запорукою збереження ментального здоров'я та національної ідентичності майбутнього покоління.

На державному рівні пріоритетність формування цінностей задекларована у стратегічних документах, зокрема у Законі України «Про основні засади молодіжної політики» [31] та Законі «Про соціальні послуги» [32]. Державні стандарти соціальної послуги консультування та профілактики [29; 30] орієнтують фахівців на розвиток відповідальності, патріотизму та соціальної активності молоді. «Національна стратегія захисту прав дитини у сфері юстиції до 2028 року» [33] додатково підкреслює необхідність створення безпечного виховного середовища для підлітків у воєнний період, що робить наше дослідження прямим відгуком на державний запит.

На науковому рівні проблема ціннісних орієнтацій була об'єктом уваги видатних зарубіжних науковців, зокрема М. Рокича [51], Л. Кольберга [49],

А. Маслоу [50] та М. Шварца [52], які заклали фундаментальні основи розуміння цінностей як регуляторів поведінки. Серед вітчизняних дослідників вагомий внесок у вивчення цієї проблематики зробили В. Сухомлинський [41], О. Савченко [35], Ю. Шайгородський [45] та О. Коханова [20].

Сучасні аспекти трансформації ціннісної сфери в умовах кризи та війни аналізували Д. Бирик [5], О. Максим [21], У. Михайлишин [24], а також Л. Перелигіна та Л. Балабанова [27]. Питання методики та практичної соціальної роботи з молоддю висвітлено у працях Т. Семигіної [38], І. Іванової [11], Н. Рудкевич [34] та у посібнику за редакцією О. Денисюк і Т. Лях [1].

Незважаючи на наявні в науці розроблення, мало опрацьованими залишаються теоретичні та методичні питання комплексного формування ціннісних орієнтацій підлітків саме засобами інтерактивної соціальної роботи в умовах тривалого воєнного стану. Необхідність пошуку нових форм соціальної підтримки, які б поєднували діагностичний, корекційний та розвивальний компоненти, зумовила вибір теми кваліфікаційної роботи: «Соціальна робота з формування ціннісних орієнтацій у сучасних підлітків».

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці ефективності програми соціальної роботи з формування ціннісних орієнтацій у сучасних підлітків.

Досягнення поставленої мети вимагає рішення наступних **завдань дослідження**:

1. З'ясувати сутність формування ціннісних орієнтацій у сучасних підлітків; визначити напрями, принципи та особливості соціальної роботи з підлітками в сучасних умовах воєнного стану.

2. Провести діагностику рівнів сформованості ціннісних орієнтацій у сучасних підлітків

3. Теоретично обґрунтувати та перевірити ефективність програми соціальної роботи з формування ціннісних орієнтацій з підлітками в сучасних умовах воєнного стану.

4. Розробити практичні рекомендації щодо соціальної роботи з формування ціннісних орієнтацій з підлітками в сучасних умовах воєнного стану.

Об'єкт дослідження – соціальна робота з підлітками.

Предмет дослідження – програма соціальної роботи з формування ціннісних орієнтацій у сучасних підлітків «Ціннісний компас».

Для розв'язання поставлених завдань, досягнення мети використано комплекс **методів дослідження**:

– *теоретичні методи*: аналіз літератури для визначення структурованого опису змісту поняття «ціннісні орієнтації», «соціальна робота з підлітками», «сучасні умови воєнного стану»; порівняння та систематизація виокремлених компонентів соціальної роботи з підлітками в сучасних умовах воєнного стану; аналіз, синтез, узагальнення під час розроблення експериментальної програми «Ціннісний компас»;

– *емпіричні методи* – для вивчення стану сформованості ціннісних орієнтацій у сучасних підлітків; експерименти – констатувальний, який дав змогу здійснити діагностику рівнів сформованості ціннісних орієнтацій у сучасних підлітків; формувальний і контрольний-аналітичний, завдяки чому відстежено динаміку та перевірено ефективність впливу розробленої експериментальної програми. Для діагностики рівнів сформованості ціннісних орієнтацій підлітків було використано три взаємодоповнювальні методики: Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича – для вивчення когнітивного компонента (ієрархії термінальних та інструментальних цінностей); Авторський опитувальник «Моє ставлення до життєвих цінностей» – для вивчення емоційно-ціннісного компонента; Авторський опитувальник «Моя життєва позиція та вчинки» – для вивчення поведінкового компонента;

– *методи математичної статистики*: для забезпечення достовірності та верифікації отриманих результатів було застосовано пакет статистичного аналізу з використанням таких критеріїв: U-критерій Манна-Вітні – для порівняння показників експериментальної (ЕГ) та контрольної (КГ) груп на

констатувальному та контрольному етапах, що дозволило встановити статистичну значущість відмінностей між незалежними вибірками; Т-критерій Вілкоксона – для аналізу внутрішньогрупової динаміки (зсуву) показників в ЕГ до і після впровадження програми «Ціннісний компас», що підтвердило ефективність запропонованих методів соціальної роботи; критерій X^2 (хі-квадрат) Пірсона – для зіставлення розподілу підлітків за рівнями сформованості цінностей (високий, середній, низький) та оцінки якісних змін у структурі груп.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота на констатувальному, формуальному та контрольно-аналітичному етапах дослідження виконувалася на базі ЗЗСО м. Київ. Для проведення емпіричного дослідження було сформовано вибірку, що складається із 44 підлітків – учнів 9–11 класів. Серед респондентів – 20 хлопців та 24 дівчата віком від 15 до 17 років. Середній вік – 16 років. Вибірку поділено на дві групи: контрольна (КГ) та експериментальна (ЕГ), по 22 респонденти у кожній групі.

Наукова новизна дослідження полягає у доповненні теорії соціальної роботи з підлітками в сучасних умовах воєнного стану; розробленні програми соціальної роботи з підлітками в сучасних умовах воєнного стану «Ціннісний компас»; дістали подальшого розвитку наукові положення щодо змісту, методів і форм соціальної роботи з підлітками.

Практичне значення одержаних результатів передбачає, що реалізація розробленої програми соціальної роботи з підлітками в сучасних умовах воєнного стану «Ціннісний компас» дасть змогу сприяти позитивному зростанню значимості таких цінностей, як «людяність», «відповідальність», «патріотизм» та «взаємодопомога»; інтеграції й гармонізації впливів різних соціальних інститутів на поведінку підлітків.

Структура бакалаврської роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (53 найменування, з них 6 – іноземними мовами), 6 додатків (8 сторінок). Робота містить 11 таблиць. Загальний обсяг роботи – 78 сторінок, із них – 64 сторінки основного тексту.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження оприлюднено на VI Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Ресурсно-орієнтоване навчання в «3D»: доступність, діалог, динаміка» (м. Полтава, 19–20 лютого 2026 року) [46].

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У ПІДЛІТКІВ

1.1. Поняття, сутність та структура ціннісних орієнтацій особистості

Теоретичне осмислення проблеми ціннісних орієнтацій потребує ґрунтовного аналізу генезису цього поняття у психолого-педагогічному дискурсі, оскільки вони виступають фундаментом саморегуляції особистості та її успішної соціалізації. Становлення наукових поглядів на природу цінностей відбувалося через поступовий перехід від статичного розуміння етичних норм до динамічної моделі внутрішніх регуляторів, які інтегрують когнітивні знання, емоційне ставлення та поведінкові готовності індивіда.

Фундатор системного підходу до вивчення ціннісних орієнтацій М. Рокич обґрунтував розуміння цінностей як стійких переконань щодо переваги певних цілей життя або способів поведінки. Науковець стверджує, що загальна кількість цінностей у людини є відносно невеликою, проте їх унікальна комбінація та ієрархічне упорядкування створюють неповторний профіль особистості. Згідно з його теорією, термінальні цінності відображають стратегічні життєві цілі, тоді як інструментальні виступають засобами їх досягнення, що дозволяє людині адаптуватися до вимог соціуму, зберігаючи внутрішню цілісність [52, с. 8].

Розвиток аксіологічної думки у середині XX століття був тісно пов'язаний із гуманістичним напрямом, яскравим представником якого є А. Маслоу. Він інтегрував поняття цінностей у загальну теорію мотивації, визначивши «буттєві цінності» як вищі потреби особистості, що актуалізуються після задоволення базових фізіологічних запитів. Для А. Маслоу цінності є не просто зовнішніми приписами, а внутрішніми істинами, що корелюють із психічним здоров'ям: людина, яка орієнтована на істину, красу та справедливість, демонструє вищий рівень самоактуалізації та соціальної зрілості [51, с. 38].

Паралельно з цим, Л. Кольберг зосередився на когнітивному аспекті цінностей, вивчаючи їх через призму стадій морального розвитку людини. Він стверджує, що сутність ціннісних орієнтацій полягає у здатності індивіда до автономного морального судження, яке поступово звільняється від егоцентризму та зовнішнього контролю [50, с. 57]. Найвищий рівень сформованості ціннісної сфери характеризується дотриманням універсальних етичних принципів, що ґрунтуються на повазі до гідності кожної людини та соціальної справедливості.

Завершення формування класичної зарубіжної парадигми пов'язане з працями М. Шварца, який розробив універсальну структуру цінностей, що базується на спільних для всіх культур мотиваційних типах. Він визначає цінності як керівні принципи життя, які організовані в колову модель, де цінності збереження протиставляються цінностям відкритості до змін, а самоствердження – виходу за межі власного «Я» [53, с. 14]. Такий підхід дозволяє розглядати ціннісну сферу як динамічний баланс інтересів особистості та суспільства, що є ключовим для розуміння процесів підліткової соціалізації.

Вагомий внесок у гуманістичне розуміння цінностей зробив український педагог В. Сухомлинський, який розглядав формування ціннісних орієнтацій через призму морального виховання та колективної взаємодії. Він наголошував, що сутність ціннісного становлення полягає у вихованні «культури бажань», де особисте благо підлітка гармонійно поєднується з благом оточуючих людей [41, с. 425]. Ієрархія цінностей починається з любові до рідної землі та поваги до праці, що закладає основу для подальшого духовного розвитку молоді людини.

У вітчизняній науці 1990-х та 2000-х років акцент змістився на психологічну структуру цінностей, що відображено у працях О. Коханової. Вона визначає ціннісні орієнтації як складне багаторівневе утворення свідомості, що поєднує в собі раціональне усвідомлення суспільних норм та глибоке емоційне ставлення до них. Авторка підкреслює, що ціннісні орієнтації виконують функцію смислового фільтра, який визначає, які події зовнішнього світу будуть сприйняті особистістю як значущі, а які – як другорядні [20, с. 110].

Процес інтеграції цінностей у структуру характеру детально дослідив Ю. Шайгородський, акцентуючи увагу на регулятивній ролі ціннісних орієнтацій у поведінці. Він стверджує, що цінності є «ядром» особистості, яке забезпечує стабільність поведінкових реакцій у різних соціальних ситуаціях [45, с. 70]. В умовах суспільних трансформацій саме стійкі ціннісні орієнтації запобігають маргіналізації особистості та сприяють збереженню її соціальної ідентичності.

Роль ціннісних орієнтацій у формуванні особистості як суб'єкта власного життя розкриває Л. Коберник, вказуючи на їхню прогностичну функцію. Вона зазначає, що ціннісні орієнтації дозволяють людині проектувати своє майбутнє, виходячи не з миттєвих потреб, а з довгострокових життєвих смислів. Згідно з її підходом, сутність ціннісної сфери полягає у здатності підлітка до самодетермінації, що є критично важливим для переходу до дорослого етапу життєвого шляху [15, с. 31].

На основі ґрунтовного аналізу позицій як зарубіжних, так і українських науковців, ми розуміємо сутність ціннісних орієнтацій як складну, ієрархічно впорядковану систему внутрішніх переконань особистості, що виконує функцію стратегічного регулятора життєдіяльності. Вона не є простою сукупністю знань про моральні норми, а постає як динамічний результат інтеграції суспільного досвіду в індивідуальну свідомість, де зовнішні соціальні вимоги трансформуються у внутрішні життєві смисли. За своєю природою ціннісні орієнтації є «ядром» особистості, яке забезпечує її автономію, стійкість до деструктивних зовнішніх впливів та здатність до свідомого вибору в ситуаціях моральної невизначеності.

Узагальнюючи наукові підходи, ми визначаємо ціннісні орієнтації як інтегративне утворення, що відображає готовність суб'єкта до самореалізації у певних сферах соціального життя відповідно до прийнятої ним ієрархії значущості об'єктів. Сутність цього феномену полягає у його здатності поєднувати минулий досвід людини, її поточний психологічний стан та проекцію майбутнього. Таким чином, ціннісні орієнтації виступають «внутрішнім

компасом», який дозволяє особистості не лише адаптуватися до мінливого соціуму, а й активно перетворювати його, керуючись гуманістичними ідеалами та принципами соціальної відповідальності.

Структурна організація ціннісних орієнтацій у сучасних підлітків характеризується взаємозалежністю трьох ключових компонентів, кожен з яких відповідає за певну сферу психічного відображення. Першим фундаментальним складником є когнітивний критерій, що передбачає глибоке усвідомлення змісту цінностей та їх раціональне оцінювання. Як зазначається у описі методики «Ціннісні орієнтації» М. Рокича, цей компонент дозволяє респонденту вибудувати чітку ієрархію термінальних та інструментальних цілей, що є основою для осмислення власного життєвого призначення та формування світоглядної позиції [23]. Без когнітивної чіткості ціннісна система підлітка залишається хаотичною та підвладною маніпуляціям.

Другим обов'язковим елементом структури є емоційно-ціннісний критерій, який відображає суб'єктивне, емоційно забарвлене ставлення до певних ідеалів. Дослідниця О. Коханова наголошує, що цінність стає справжнім орієнтиром лише тоді, коли вона викликає у особистості глибокий емоційний відгук – почуття гордості, задоволення або, навпаки, сорому за невідповідність власному ідеалу [20, с. 111]. Саме емоційна прийнятність перетворює «сухе знання» про норму на внутрішню цінність, роблячи її значущою для підлітка на рівні переживань, що є критично важливим у періоди вікових та соціальних криз.

Завершальним, інтегруючим компонентом структури є поведінковий критерій, що виражається у реальній готовності особистості діяти відповідно до задекларованих цінностей у повсякденному житті. Ю. Шайгородський підкреслює, що поведінкова реалізація є вищим мірилом сформованості ціннісної сфери, оскільки вона демонструє здатність підлітка долати внутрішні та зовнішні перешкоди заради дотримання власних принципів [45, с. 72]. Поведінковий компонент забезпечує перехід від рефлексії до соціальної дії, що дозволяє підлітку закріплювати свої гуманістичні установки через конкретні вчинки, волонтерську активність та відповідальну взаємодію з оточуючими.

Осмислення ціннісної сфери підлітка потребує глибокого аналізу психологічних особливостей цього вікового періоду, який характеризується докорінною перебудовою свідомості та пошуком ідентичності. Як зазначає Е. Еріксон, підлітковий вік є критичною стадією життєвого циклу, де головним завданням стає подолання кризи самовизначення та формування цілісного «Я» [49, с. 45]. У цей час ціннісні орієнтації перестають бути механічним відображенням батьківських настанов і стають результатом активного вибору, що дозволяє підлітку знайти своє місце в соціальному просторі.

Важливим аспектом становлення ціннісного світу підлітка є потреба у знаходженні життєвого смислу, що набуває особливої гостроти в умовах соціальної нестабільності. В. Франкл стверджує, що людина здатна витримати будь-які випробування, якщо вона усвідомлює «заради чого» вона живе, а пошук сенсу є головною рушійною силою розвитку особистості [42, с. 120]. Для сучасного підлітка, який дорослішає в умовах екзистенційної загрози, цінності стають не просто етичними категоріями, а життєво необхідним ресурсом, що допомагає подолати почуття безпорадності та апатії.

Сучасний ціннісний світ українського підлітка зазнає радикальних трансформацій під потужним впливом воєнного стану, що змушує молодь проходити через прискорене дорослішання. Як зауважує Д. Бирик, воєнний час провокує зсув у ієрархії цінностей, де на перший план виходять питання безпеки, патріотизму та соціальної відповідальності, заміщуючи егоцентричні інтереси [5, с. 47]. Підлітки починають глибше усвідомлювати значущість миру, життя та людської гідності, що стає основою для формування активної громадянської позиції.

Вплив війни на емоційну та ціннісну сфери молоді аналізують С. Симоненко та О. Онищенко, вказуючи на посилення ролі екзистенційних цінностей у структурі особистості. Автори підкреслюють, що тривале перебування у стані стресу призводить до переоцінки попередніх життєвих пріоритетів, де матеріальні здобутки втрачають свою значущість порівняно з цінностями підтримки та взаємодопомоги [39, с. 41]. Це створює специфічний

психологічний профіль підлітка воєнного часу, який характеризується високою чутливістю до несправедливості та прагненням бути корисним своїй країні.

Досліджуючи трансформацію життєвих орієнтирів, Л. Перелигіна та Л. Балабанова зазначають, що війна виступає каталізатором як деструктивних, так і конструктивних змін у ціннісній сфері. З одного боку, вона породжує тривожність і відчуття крихкості буття, а з іншого – стимулює розвиток життєстійкості та формування нових смислів, пов'язаних із національною ідентичністю [27, с. 135]. Такий динамізм ціннісних орієнтацій вимагає від соціальних працівників гнучкості у виборі методів підтримки підлітків.

Важливість виховання толерантності та гуманізму як базових цінностей у шкільній освіті підкреслює О. Савченко, акцентуючи на необхідності методичного супроводу ціннісного становлення. Авторка наголошує, що в умовах конфліктів особливо важливо розвивати у підлітків здатність до емпатії та розуміння іншого, що є запорукою збереження соціальної стабільності [35, с. 126]. Цінності толерантності виступають запобіжником агресії, допомагаючи молоді знаходити конструктивні способи самовираження.

Процес формування цінностей підлітка у воєнний період характеризується також посиленням потреби у приналежності до спільноти, що розділяє його переконання. Е. Еріксон описує це як прагнення до групової ідентичності, що в сучасних українських реаліях трансформується у потужне почуття національної єдності [49, с. 52]. Цінність «Ми» стає сильнішою за «Я», що проявляється у масовому залученні підлітків до волонтерських ініціатив та допомоги військовим чи переселенцям.

Динаміка ціннісних орієнтацій у підлітковому віці нерозривно пов'язана з розвитком критичного мислення та здатності до рефлексії. Підлітки починають піддавати сумніву нав'язані стереотипи, шукаючи власну правду в умовах інформаційного протиборства, що супроводжує війну. В. Франкл наголошував, що свобода людини полягає у виборі власного ставлення до обставин, і саме цей вибір формує справжню цінність особистості [42, с. 156]. Для сучасного підлітка

це означає здатність зберігати моральні орієнтири навіть тоді, коли звичний світ руйнується.

Важливим фактором впливу на ціннісний світ підлітка є також медіапростір та соціальні мережі, які під час війни стають основним джерелом формування уявлень про героя, ворога та справедливість. Віртуальне середовище може як зміцнювати патріотичні почуття, так і ставати джерелом вторинної травматизації. Тому формування медіагігієни як цінності критичного сприйняття інформації стає одним із пріоритетів соціально-педагогічної роботи з молоддю.

Отже, ціннісні орієнтації особистості є фундаментальною ієрархічною системою внутрішніх переконань, що постають результатом інтеграції суспільного досвіду в індивідуальну свідомість і виконують функцію стратегічного регулятора життєдіяльності. Сутність цього феномену полягає у його здатності виступати «внутрішнім компасом», який забезпечує автономію підлітка, його стійкість до деструктивних впливів та здатність до свідомого вибору в умовах соціальної нестабільності.

Структура ціннісних орієнтацій сучасних підлітків визначається взаємозв'язком трьох компонентів: когнітивного (раціональне усвідомлення цінностей), емоційно-ціннісного (суб'єктивне переживання та прийняття ідеалів) та поведінкового (готовність діяти відповідно до переконань у реальних життєвих ситуаціях). Саме гармонійна єдність цих складників дозволяє підлітку перетворити декларативні знання на дієві життєві принципи, що стає запорукою його успішної соціалізації та формування активної громадянської позиції в умовах воєнного стану.

1.2. Особливості соціальної роботи формування ціннісних орієнтацій у підлітків

Ефективність соціальної роботи з формування ціннісних орієнтацій підлітків у сучасному вимірі залежить від інтеграції класичних методологічних

підходів та інноваційних технологій, що адаптовані до викликів кризового суспільства. Оскільки ціннісна сфера є динамічним утворенням, фахівець із соціальної роботи має орієнтуватися на комплексний вплив, що охоплює не лише свідомість дитини, а й її поведінкові патерни та соціальне оточення. Методичний фундамент такої діяльності ґрунтується на принципах суб'єктності, рефлексивності та етичності, що дозволяє перетворити процес засвоєння цінностей із зовнішнього тиску на внутрішню потребу особистості, забезпечуючи її стаке зростання в умовах соціальної турбулентності.

Теоретичне підґрунтя поведінкового аспекту соціальної роботи заклав А. Бандура, чия теорія соціального навчання акцентує увагу на механізмах моделювання поведінки через спостереження. Науковець стверджує, що більшість людських вчинків та ціннісних настанов формується не через пряме навчання, а через імітацію значущих соціальних моделей, що супроводжується процесами саморегуляції [48, с. 101]. Для соціального працівника це означає, що створення позитивного виховного середовища та демонстрація конструктивних зразків поведінки є ключовим інструментом корекції ціннісних викривлень у підлітків, особливо тих, хто перебуває у зоні соціального ризику.

Сучасна парадигма вітчизняної соціальної роботи, представлена у працях Т. Семигіної, наголошує на важливості застосування підходу, орієнтованого на громаду та права людини. Дослідниця зазначає, що соціальна робота сьогодні переходить від моделі «опіки» до моделі «розширення можливостей» (empowerment), де головною цінністю стає автономія клієнта та його здатність до самостійного прийняття рішень [38, с. 45]. Такий підхід стимулює підлітка до усвідомлення власної відповідальності за соціальний вибір, перетворюючи його з пасивного отримувача послуг на активного суб'єкта ціннісного будівництва.

Методичний інструментарій соціальної роботи детально класифікує І. Іванова, спираючись на чинні державні стандарти надання соціальних послуг. Авторка виділяє методи консультування, профілактики та соціального супроводу як основні важелі впливу на формування світогляду молоді [11, с. 56]. Особливого значення вона надає діалогічним методам, які дозволяють фахівцю

не просто транслювати норми, а спільно з підлітком шукати відповіді на складні життєві питання, що сприяє глибокій інтерналізації гуманістичних цінностей та перетворенню їх на внутрішні переконання.

Специфіку соціальної роботи в умовах постмодерного суспільства аналізує О. Карагодіна, вказуючи на необхідність відмови від жорстких дидактичних схем на користь гнучких, інклюзивних підходів. Вона підкреслює, що в умовах мінливого світу соціальний працівник має бути готовим до роботи з розмитими ціннісними орієнтирами, допомагаючи підлітку вибудувати власну «мапу значущості» у морі суперечливої інформації [13, с. 7]. Цей підхід передбачає використання методів наративної практики та критичного аналізу соціальних текстів, що розвиває у молоді імунітет до деструктивних ідеологій.

Практичні аспекти реалізації соціально-педагогічної діяльності розкриває Н. Рудкевич, акцентуючи увагу на важливості проєктної діяльності як методу активного навчання. Вона стверджує, що цінності найефективніше закріплюються у процесі спільної діяльності, спрямованої на вирішення конкретних соціальних проблем [34, с. 112]. Залучення підлітків до розробки та впровадження соціальних проєктів дозволяє їм на практиці відчувати значущість таких категорій, як солідарність, відповідальність та взаємодопомога, що робить процес формування цінностей наочним та результативним.

Узагальнений погляд на актуальні питання соціальної роботи пропонують О. Денисюк та Т. Лях, які визначають принципи партисипації та партнерства як засадничі у взаємодії з молоддю. Автори наголошують на необхідності врахування вікових особливостей підлітків, використовуючи інтерактивні форми роботи – тренінги, дискусійні клуби та форуми-театри [1, с. 34]. Саме через активне включення підлітка у групову взаємодію створюються умови для рефлексії власних цінностей та їх корекції у безпечному, підтримуючому середовищі, що є вкрай важливим для формування соціальної компетентності.

Важливим методичним принципом, згідно з теорією А. Бандури, є механізм «морального розкріпачення», який фахівець має враховувати при роботі з девіантною поведінкою. Науковець пояснює, як через виправдання

власних вчинків підліток може ігнорувати моральні норми, що вимагає від соціального працівника застосування методів когнітивної реструктуризації [48, с. 115]. Робота у цьому напрямі дозволяє підлітку побачити невідповідність між його діями та задекларованими цінностями, що є відправною точкою для особистісних змін.

Професійна діяльність фахівця, на думку Т. Семигіної, має базуватися на етичному кодексі, де повага до гідності та унікальності кожної особистості є першочерговою. Вона зазначає, що формування цінностей у підлітків неможливе без встановлення довірливих стосунків, де фахівець виступає не контролером, а фасилітатором процесу самопізнання [38, с. 120]. Це забезпечує реалізацію людино-центрованого підходу, де потреби підлітка та його право на власну думку стають центром соціального втручання.

Методика соціальної роботи, як зазначає Н. Рудкевич, обов'язково повинна включати етап оцінки потреб та моніторингу змін, що дозволяє корегувати програму впливу залежно від індивідуальної динаміки підлітка. Використання діагностичних інструментів, таких як інтерв'ю чи анкетування, допомагає виявити «зони вразливості» у ціннісній сфері та зосередити зусилля на найбільш проблемних аспектах [34, с. 156]. Це робить соціальну роботу цілеспрямованою та науково обґрунтованою.

Згідно з підходом О. Денисюк, соціальна робота з підлітками має бути мультидисциплінарною, залучаючи психологів, юристів та педагогів для створення комплексного впливу. Вона підкреслює, що цінності не існують у вакуумі, тому робота з формування орієнтацій має поєднуватися з правовим вихованням та психологічною підтримкою [1, с. 88]. Така цілісність підходу забезпечує стійкість результатів та допомагає підлітку успішно інтегруватися в суспільство навіть у кризові періоди.

Таким чином, сучасна методика соціальної роботи з формування ціннісних орієнтацій підлітків базується на поєднанні класичних принципів навчання та інноваційних технологій партисипації. Використання методів соціального моделювання, проєктної діяльності та діалогічної взаємодії дозволяє створити

умови для активного самовизначення молоді. Розуміння механізмів формування цінностей, викладене у працях вітчизняних та зарубіжних науковців, є ключем до розробки ефективних програм соціальної підтримки, які допомагають підліткам вибудувати надійний внутрішній компас у складному сучасному світі.

Реалізація методів та підходів соціальної роботи з формування ціннісних орієнтацій підлітків неможлива без міцного нормативно-правового фундаменту, який у сучасній Україні адаптується до екстремальних викликів воєнного стану.

Юридичне забезпечення цього процесу визначає не лише межі професійної діяльності фахівця, а й гарантує дотримання прав дитини на розвиток, безпеку та соціальну підтримку в умовах гуманітарної кризи. Системний аналіз законодавчої бази дозволяє стверджувати, що держава розглядає ціннісне виховання молоді як стратегічний пріоритет, що забезпечує національну стійкість та наступність поколінь у надскладний історичний період.

Ключовим документом у цій сфері є Закон України «Про соціальні послуги», який визначає правові засади надання підтримки вразливим категоріям населення, зокрема дітям та молоді, які опинилися у складних життєвих обставинах через воєнні дії. Згідно з положеннями закону, соціальна послуга має на меті не лише матеріальну підтримку, а й соціальну адаптацію та інтеграцію особистості, що безпосередньо корелює з процесом формування ціннісних орієнтирів [32]. Цей акт закріплює принцип індивідуального підходу, що дозволяє фахівцям розробляти програми ціннісної підтримки з урахуванням специфічного травматичного досвіду кожного підлітка.

Розвиток ціннісного потенціалу молоді також регулюється Законом України «Про основні засади молодіжної політики», який акцентує увагу на формуванні громадянської ідентичності та патріотизму як базових орієнтирів. Закон стимулює залучення молоді до активного громадського життя та волонтерства, визначаючи ці напрями як дієві інструменти засвоєння гуманістичних цінностей [31]. Таким чином, нормативно закріплюється перехід від пасивного виховання до активної партисипації, де підліток стає повноправним учасником соціальних трансформацій у своїй громаді та державі.

Зміст та якість соціального втручання регламентуються Державними стандартами, серед яких особливе значення мають стандарти послуг консультування та профілактики. Наказ Міністерства соціальної політики України № 678 встановлює чіткі вимоги до проведення консультування, що спрямоване на зміну емоційного стану та розвиток навичок прийняття рішень, що є критичним для ціннісного самовизначення [29]. Водночас Державний стандарт соціальної послуги профілактики, затверджений Наказом № 912, орієнтує фахівців на попередження негативних явищ через формування здорового способу життя та соціально відповідальної поведінки [30].

Стратегічним вектором розвитку системи захисту інтересів молоді є «Національна стратегія захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року», яка враховує реалії воєнного стану. Це розпорядження Кабінету Міністрів України № 708-р націлює соціальні інституції на створення безпечного середовища, дружнього до дитини, де її ціннісна сфера захищена від маніпуляцій та пропаганди [33]. Стратегія підкреслює необхідність відновлення ментального здоров'я як передумови для подальшого духовного та ціннісного зростання особистості підлітка.

Наукове осмислення трансформації соціальної роботи під час війни пропонує О. Максим, вказуючи на необхідність корекції системи цінностей у відповідь на травматичні події. Дослідник наголошує, що в умовах воєнного стану соціальна робота набуває рис кризової інтервенції, де першочерговим завданням стає стабілізація емоційного стану підлітка для відновлення його здатності до ціннісної рефлексії [21, с. 1745]. Правові норми мають супроводжуватися дієвими психологічними механізмами адаптації, які допомагають молоді інтегрувати воєнний досвід у позитивну Я-концепцію.

Важливість структуризації особистості через ціннісну систему у кризовий період розкриває У. Михайлишин, зазначаючи, що соціальна робота має орієнтуватися на відновлення ієрархії значущих для підлітка об'єктів. Науковиця стверджує, що в структурі особистості цінності виконують функцію внутрішнього бар'єру проти соціальної дезорієнтації, що особливо важливо в

умовах розмитих моральних кордонів війни [24, с. 51]. Нормативно-правова підтримка лише тоді є ефективною, коли вона створює простір для реалізації підлітком його соціальної відповідальності.

Практична реалізація нормативних стратегій вимагає від соціального працівника високого рівня правової грамотності та етичної чутливості. Використання Закону «Про соціальні послуги» як інструмента захисту дозволяє фахівцю легітимно втручатися в ситуації порушення прав підлітка, забезпечуючи йому умови для ціннісного вибору, вільного від примусу [32]. Це створює фундамент довіри між клієнтом та інституцією, що є необхідним для глибинної трансформації орієнтацій.

Отже, особливості соціальної роботи у сфері формування ціннісних орієнтацій підлітків ґрунтуються на інтеграції інтерактивних методів навчання та нормативно-правових гарантій соціального захисту особистості. Системне застосування Законів України та Державних стандартів дозволяє фахівцям реалізовувати комплексний підхід, спрямований на перетворення зовнішніх соціальних норм у внутрішні регулятори поведінки молоді. Ефективність такої діяльності забезпечується суб'єкт-суб'єктною взаємодією, де підліток стає активним учасником волонтерських та соціальних ініціатив, зміцнюючи власний ціннісний фундамент.

1.3. Формування ціннісних орієнтацій підлітків у соціально-інклюзивному середовищі

Процес становлення ціннісних пріоритетів у підлітковому віці набуває особливої ваги в періоди інтенсивних суспільних трансформацій та зростання соціальної дистанції між різними групами населення. Саме на цьому етапі молода людина активно формує свою ідентичність, засвоює норми міжособистісної взаємодії та визначає ключові моральні орієнтири, що керуватимуть її подальшим життям. Ціннісні орієнтації постають як стабільна внутрішня система значущих смислів, яка не лише регулює поведінкові стратегії,

а й визначає готовність особистості до відповідальної участі в житті громади. Успішність цього процесу безпосередньо залежить від якості середовища, у якому відбувається соціалізація підлітка та його залучення до колективних практик.

Соціально-інклюзивне середовище в контексті сучасної соціальної роботи розглядається як цілісна система умов, що гарантують рівність прав, безпеку та повагу до кожного учасника. Головною характеристикою такого простору є доступність ресурсів і створення реальних можливостей для активного включення підлітків із різним життєвим досвідом у спільну діяльність. Якість інклюзивного середовища безпосередньо впливає на те, як саме соціальні норми трансформуються у внутрішні переконання особистості через щоденний досвід підтримки та справедливого ставлення. Завдяки цьому цінності засвоюються не як абстрактні декларації, а як життєво необхідні принципи взаємодії з оточуючим світом [46].

Наукові розвідки інклюзивного клімату в освітніх закладах доводять, що відчуття підтримки та рівного ставлення суттєво посилює приналежність підлітка до шкільної спільноти. Це почуття є фундаментальним чинником соціального благополуччя, що допомагає молоді зберігати психологічну рівновагу навіть у періоди тривалої нестабільності в країні. Коли учень бачить, що його індивідуальні особливості та думки поважаються без жодних проявів дискримінації, він виявляє вищу готовність до конструктивної співпраці. Такий підхід мінімізує ризики соціального відчуження та стимулює розвиток орієнтацій на солідарність, громадянську відповідальність і прийняття різноманіття.

В умовах повномасштабної війни інклюзивний простір школи трансформується у специфічний острівець безпеки, де підлітки отримують необхідні ресурси для подолання травматичних переживань. Порушення традиційних механізмів соціалізації та зростання психологічного тиску вимагають від середовища виконання функцій не лише освітніх, а й потужних захисних та превентивних завдань. Інклюзивний клімат стає надійним бар'єром

проти емоційного вигорання молоді, допомагаючи їй адаптувати свої життєві цілі до нових екстремальних обставин. Навіть за умов високого стресу такий простір дозволяє учням зберігати прагнення до самореалізації та активного соціального внеску [46].

Емпіричні дослідження підкреслюють існування тісного взаємозв'язку між інклюзивним кліматом колективу та розвитком емпатії серед однолітків у підлітковому віці. Позитивні установки групи щодо прийняття інакшості значно знижують соціальні бар'єри та створюють умови для домінування соціально схвальної поведінки. Важливо розуміти, що зв'язок між кліматом середовища та просоціальною поведінкою підлітка опосередковується рівнем отриманої психологічної підтримки та внутрішньою стійкістю. З позицій фахівця соціальної сфери, ключовим важелем впливу стає організація такої діяльності, де цінності проживаються підлітком як глибоко особистий та значущий досвід.

Практичне втілення ідей інклюзії в освітньому процесі найефективніше реалізується через залучення підлітків до інтерактивних форматів роботи, що активізують їхню соціальну відповідальність. Використання фасилітації діалогів, відновних практик та спільних сервіс-проектів дозволяє молоді відчувати значущість власного внеску в спільну справу. У змішаних командах, де кожен має свою роль і відчуває підтримку, норма співпраці перетворюється на стійку звичку, а не просто формальне правило. Такий досвід забезпечує внутрішнє прийняття гуманістичних ідеалів, оскільки підліток пізнає їх через реальну дію та досягнення колективної мети [46].

Сучасні програмні моделі та тренінги доводять свою ефективність у спрямованому впливі на когнітивне та поведінкове засвоєння цінностей молодим поколінням. Важливо, щоб подібні освітні практики не обмежувалися теорією, а інтегрували ціннісні установки в щоденні звички, які проявляються поза межами навчального закладу. Проте воєнний контекст вносить суттєві корективи, часто зміщуючи увагу підлітків з абстрактних ідеалів на базові потреби безпеки та виживання. Тому сучасна соціально-педагогічна діяльність повинна органічно

поєднувати інклюзивні стратегії з елементами психосоціальної підтримки для відновлення почуття контролю над життям.

Стан постійної невизначеності та загрози життю змушує молодь переосмислювати свої попередні пріоритети та шукати нові смислові опори в соціальному оточенні. Інклюзивне середовище допомагає відновити порушені соціальні зв'язки та зміцнити віру підлітка в можливість позитивних змін навіть у складні часи. Коли середовище пропонує зрозумілі правила взаємодії та емоційний захист, процес ціннісного становлення відбувається менш болісно та більш продуктивно. Це створює надійний фундамент для формування стійкої особистості, здатної протистояти деструктивним викликам зовнішнього середовища [46].

Отже, соціально-інклюзивне середовище є фундаментальною умовою ефективного формування ціннісних орієнтацій підлітків, оскільки воно забезпечує перехід від декларативного засвоєння норм до їх практичного проживання. Успішність цього процесу визначається якістю інклюзивного клімату, відчуттям належності до спільноти та залученням молоді до активної соціально значущої діяльності в безпечних умовах. Саме така організація соціального простору дозволяє підліткам вибудувати стійку ієрархію гуманістичних цінностей, що є критично важливим для їхнього психосоціального благополуччя та адаптації в умовах воєнного стану.

Висновки до першого розділу

Теоретичний аналіз сутності ціннісних орієнтацій дозволив визначити їх як ієрархічну систему переконань особистості, що виконує роль внутрішнього регулятора соціальної поведінки та вибору життєвого шляху. Структура цього феномену є трикомпонентною і містить когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий рівні, які в єдності забезпечують стійкість особистості до зовнішніх викликів. У підлітковому віці формування цих орієнтацій набуває

особливої динаміки через пошук ідентичності та потребу в життєвому сенсі, що суттєво актуалізується під впливом екстремальних умов воєнного стану.

Соціальна робота з формування ціннісної сфери підлітків базується на методах соціального моделювання, діалогічної взаємодії та проєктної діяльності, що сприяють активному засвоєнню гуманістичних ідеалів. Діяльність фахівця чітко регламентується Законами України «Про соціальні послуги» та «Про основні засади молодіжної політики», які визначають стратегічні пріоритети виховання відповідального покоління. Важливою умовою результативності такої роботи є впровадження інноваційних технологій партисипації та менторства, які дозволяють підліткам практично реалізувати свій ціннісний потенціал у волонтерській та громадській активності.

Обґрунтовано, що ефективність ціннісного становлення значно зростає у соціально-інклюзивному середовищі, яке забезпечує підлітку відчуття безпеки та належності до спільноти. Встановлено, що інклюзивний клімат освітнього закладу виступає захисним ресурсом у воєнний період, трансформуючи зовнішні гуманістичні ідеали у внутрішні переконання через досвід рівноправної співпраці. Поєднання теоретичних засад психології підлітка з практикою інклюзії та нормами соціальної роботи створює цілісну модель формування ціннісних орієнтацій.

Отже, узагальнюючи зміст другого розділу, можна констатувати, що формування ціннісних орієнтацій підлітків є складним багатоаспектним процесом, який потребує науково обґрунтованого поєднання психолого-педагогічного впливу та правового супроводу. Теоретично доведено, що в умовах воєнного стану ціннісний «компас» особистості потребує цілеспрямованого коригування через створення безпечного середовища та залучення молоді до конструктивної соціальної дії. Отримані висновки стають методологічним підґрунтям для подальшого розроблення та впровадження експериментальної програми соціальної роботи, спрямованої на зміцнення ціннісного фундаменту сучасної учнівської молоді.

РОЗДІЛ 2. ДІАГНОСТИКА РІВНЯ СФОРМОВАНOSTІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У СУЧАСНИХ ПІДЛІТКІВ

2.1. Організаційно-методичне обґрунтування програми дослідно-експериментальної роботи

Емпіричне дослідження особливостей ціннісної сфери сучасної молоді є ключовим етапом соціальної роботи, оскільки дозволяє перейти від теоретичних узагальнень до об'єктивної оцінки реального стану сформованості ціннісних ієрархій. В умовах сучасних викликів, зумовлених воєнним станом, діагностика ціннісних орієнтацій підлітків набуває особливої актуальності, адже вона допомагає виявити ті внутрішні ресурси та дефіцити, які безпосередньо впливають на соціальну адаптацію та життєстійкість особистості. Організація нашого дослідно-експериментального дослідження базується на комплексному підході, що поєднує кількісний аналіз статистичних даних із якісною інтерпретацією отриманих результатів.

Для проведення емпіричного зрізу було сформовано репрезентативну вибірку, до якої увійшли 44 учні 9–11 класів ЗЗСО міста Києва. Вибір саме цієї вікової категорії (15–17 років) обумовлений психологічними особливостями ранньої юності, коли процеси ціннісного самовизначення стають провідними, а ієрархія переконань набуває відносної стійкості. Усі респонденти перебувають у подібних соціокультурних умовах, що забезпечує однорідність вихідних даних та дозволяє мінімізувати вплив сторонніх чинників на результати експерименту.

З метою забезпечення наукової достовірності висновків вибірка була рівномірно розподілена на дві групи: контрольну (22 особи) та експериментальну (22 особи). Такий розподіл є методично необхідним для подальшого порівняння динаміки змін у ціннісних орієнтаціях підлітків до і після впровадження спеціалізованої програми. Стан піддослідних на момент початку дослідження оцінювався за єдиними критеріями, що створює об'єктивну базу для проведення

констатувального етапу експерименту та перевірки висунутих наукових припущень.

У межах нашого дослідження ми висуваємо такі гіпотези:

Емпірична гіпотеза 1 – існує пряма кореляційна залежність між рівнем усвідомлення термінальних цінностей (цінностей-цілей) та готовністю підлітків до активної соціально значущої поведінки. Дане припущення ґрунтується на тому, що чітке розуміння життєвих пріоритетів виступає внутрішнім мотиватором для реальних вчинків. Перевірка цієї гіпотези дозволить встановити, наскільки когнітивний компонент ціннісної системи визначає її практичну реалізацію в діяльності підлітка.

Емпірична гіпотеза 2 – впровадження комплексної програми соціальної роботи «Ціннісний компас» сприятиме підвищенню рівнів сформованості ціннісних орієнтацій підлітків за всіма визначеними критеріями. Це припущення передбачає, що цілеспрямований соціально-педагогічний вплив у формі тренінгів та рефлексивних практик дозволить перевести формальні знання про цінності у площину особистісних переконань. Очікується, що в експериментальній групі показники емоційного ставлення та поведінкової активності будуть статистично вищими порівняно з контрольною групою після завершення роботи.

Процедура дослідно-експериментальної роботи була організована у три послідовні етапи: констатувальний, формувальний та контрольний, кожен з яких мав специфічне цільове призначення. Провідна роль на початковому етапі відводилася констатувальному дослідженню, що ставило за мету об'єктивну фіксацію фактичного стану сформованості ціннісних орієнтацій підлітків до моменту будь-якого цілеспрямованого втручання. Це дозволило не лише виявити вихідні кількісні та якісні показники в обох групах, а й створити емпіричне підґрунтя для розробки змістового наповнення майбутньої програми соціальної роботи.

Для здійснення всебічного аналізу на констатувальному етапі нами було визначено три фундаментальні критерії, що відображають структуру ціннісної

сфери особистості: когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий. Кожен із цих критеріїв супроводжувався набором показників, що підлягали вимірюванню за допомогою підбраного психодіагностичного інструментарію. Важливим аспектом було забезпечення валідності та надійності даних, тому для кожного критерію було обрано методику, яка найкраще відображає специфіку досліджуваного явища в підлітковому віці.

Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича, спрямована на вивчення когнітивного компонента, базується на концепції М. Рокича, згідно з якою цінності поділяються на два класи: термінальні (цілі-цілі) та інструментальні (цілі-засоби). Дослідження за цією методикою передбачає процедуру ранжування двох списків по 18 найменувань, що дозволяє виявити індивідуальну ієрархічну систему переконань підлітка. Аналіз результатів дає змогу визначити життєві пріоритети респондентів, виділяючи значущі, байдужі та відкидані цінності, що є фундаментальним для розуміння того, які саме ідеали (наприклад, свобода, щастя інших чи матеріальне забезпечення) є домінуючими у свідомості сучасної молоді в умовах суспільної кризи.

Для діагностики емоційно-ціннісного критерію було розроблено авторський опитувальник «Моє ставлення до життєвих цінностей», що складається з 8 тверджень, які оцінюють глибину внутрішнього прийняття етичних норм. Респонденти оцінюють свій емоційний відгук (відчуття гордості, совісті, емпатії чи задоволення) на певні ціннісні ситуації за 4-бальною шкалою. Цей інструментарій дозволяє диференціювати підлітків за рівнями сформованості ставлення: від високого, де цінності виступають глибоким внутрішнім регулятором, до низького, що характеризується байдужістю або формальним сприйняттям моральних правил. Методика фокусується на виявленні суб'єктивної значущості цінностей, що є критично важливим для оцінки психологічної готовності підлітка до морального вибору (Дод. А).

Оцінка поведінкового критерію здійснювалася за допомогою другого авторського опитувальника «Моя життєва позиція та вчинки», побудованого на методі ситуативних кейсів. Підліткам пропонується обрати один із трьох

варіантів реагування у типових життєвих сценаріях, пов'язаних із волонтерством, справедливістю, відповідальністю та конфліктами. Кожна відповідь корелює з певною кількістю балів, що у підсумку визначає тип соціальної позиції підлітка: активний (готовність діяти на користь інших), ситуативний (залежність від впливу групи) або пасивний (переважання егоцентричних мотивів). Дана методика є ключовою для верифікації розриву між теоретичними знаннями респондентів та їхньою реальною здатністю втілювати цінності у конкретних вчинках (Дод. Б).

Для систематизації результатів за кожним із визначених критеріїв було виділено три рівні сформованості: високий, середній та низький. Високий рівень характеризується стійкістю цінностей та їх активним виявом, середній – певною ситуативністю та залежністю від зовнішніх обставин, а низький – пасивністю або егоцентричною спрямованістю особистості. Такий диференційований підхід дозволив нам не лише оцінити окремі аспекти ціннісної сфери, а й на основі отриманих балів за кожною методикою визначити загальний інтегральний рівень сформованості ціннісних орієнтацій кожного респондента.

Загальний рівень став результатом синтезу даних усіх трьох компонентів, що дало змогу побачити цілісну картину ціннісного світу сучасного підлітка в умовах воєнного стану. Саме виявлені на констатувальному етапі проблемні зони, як-от розрив між теоретичним усвідомленням цінностей та реальною поведінкою, стали базою для подальшої корекційної та розвивальної роботи.

Наступним кроком дослідження став формувальний етап, який передбачав практичну апробацію авторської програми соціальної роботи з підлітками «Ціннісний компас». Основна ідея цього етапу полягала у створенні таких умов, де підлітки могли б рефлексувати власний досвід, обговорювати моральні дилеми та долучатися до соціально значущої діяльності. Опис структури програми, її занять, вправ, тематичних блоків та методичних особливостей проведення тренінгу представлено у підрозділі 3.1 даної роботи та у Дод. В.

Програма «Ціннісний компас» реалізовувалася виключно в експериментальній групі, тоді як контрольна група продовжувала отримувати

стандартний пакет соціально-виховних послуг у межах навчального закладу. Це дозволило нам виокремити вплив саме нашої тренінгової технології на динаміку особистісного зростання підлітків. Робота на цьому етапі базувалася на принципах діалогічності, безпеки та активної участі, що є критично важливим для підліткової аудиторії.

Завершальним етапом дослідження став контрольний етап, зміст якого полягав у проведенні повторного діагностичного зрізу в обох групах. Для чистоти експерименту на цьому етапі було використано той самий пакет діагностичних методик, що і на початку дослідження (методика М. Рокича та авторські опитувальники). Головним завданням контрольного етапу було порівняти результати «до» та «після», а також зіставити показники експериментальної та контрольної груп для підтвердження або спростування висунутої гіпотези.

Отже, узагальнюючи вищевикладене, можна стверджувати, що обраний організаційно-методичний алгоритм забезпечує комплексний та об'єктивний аналіз ціннісної сфери підлітків через поєднання класичних та авторських діагностичних інструментів. Сформована програма дослідження дозволяє не лише зафіксувати вихідні показники за когнітивним, емоційним та поведінковим критеріями, а й створити надійну основу для перевірки ефективності наступного формувального впливу.

2.2. Діагностика рівнів сформованості ціннісних орієнтацій у сучасних підлітків

Аналіз результатів емпіричного дослідження на констатувальному етапі розпочався з вивчення когнітивного критерію, який дозволяє реконструювати ієрархію життєвих цілей підлітків. Використання методики «Ціннісні орієнтації» М. Рокича дало змогу виявити, які саме термінальні цінності є для сучасної молоді пріоритетними, а які – займають периферійне місце в їхній свідомості. Це важливо для розуміння ціннісно-сислової сфери особистості, адже саме

термінальні цінності визначають стратегічну спрямованість життя підлітка, його ідеали та кінцеві цілі, до яких він прагне. Отримані дані в експериментальній (ЕГ) та контрольній (КГ) групах дозволяють констатувати реальний стан ціннісних пріоритетів до початку впровадження програми соціальної роботи.

Результати ранжування списку 18 термінальних цінностей представлені у табл. 2.1, де відображено середні рангові показники для обох груп респондентів.

Таблиця 2.1

**Ієрархія термінальних цінностей підлітків на констатувальному етапі
(за М. Рокичем), n=44**

Термінальні цінності (цінності-цілі)	ЕГ (n=22), сер. ранг	КГ (n=22), сер. ранг	Загальний ранг
Здоров'я (фізичне та психічне)	2,8	2,9	I
Наявність хороших і вірних друзів	3,9	4,1	II
Щасливе сімейне життя	4,5	4,7	III
Свобода (самостійність, незалежність)	5,8	5,6	IV
Любов (духовна та фізична близькість)	6,4	6,2	V
Впевненість у собі	7,1	7,3	VI
Цікава робота	8,2	8,5	VII
Матеріально забезпечене життя	9,4	9,2	VIII
Життєва мудрість	10,1	10,4	IX
Мир (відсутність воєн, конфліктів)	10,8	10,5	X
Активне діяльне життя	11,5	11,8	XI
Пізнання (освіта, кругозір)	12,3	12,1	XII
Розвиток (самовдосконалення)	13,4	13,2	XIII
Продуктивне життя	14,2	14,5	XIV
Творчість	15,1	15,4	XV
Щастя інших	16,5	16,3	XVI
Краса природи і мистецтва	17,2	17,1	XVII
Суспільне визнання	17,9	17,8	XVIII

Аналіз отриманої ієрархії (табл. 2.1) свідчить про те, що найбільш значущими («улюбленими») цінностями для підлітків обох груп є цінності особистого добробуту та безпеки. Перше місце посідає «Здоров'я», що в умовах воєнного стану та постійного стресу сприймається молоддю як базовий ресурс для виживання та стабільності. Високі позиції «Наявності хороших друзів» та «Щасливого сімейного життя» підтверджують, що мікросоціальне середовище

залишається головною сферою емоційної підтримки підлітка, виконуючи захисну функцію у нестабільному світі.

У зоні середньої значущості (індиферентних цінностей) опинилися такі категорії, як «Цікава робота» та «Матеріально забезпечене життя». Цікаво, що підлітки 15–17 років, перебуваючи на етапі професійного самовизначення, ставлять професійну реалізацію нижче за особистий комфорт та свободу. Цінність «Свобода» займає досить високе четверте місце, що відображає вікову потребу в автономії, проте вона часто сприймається підлітками як незалежність від контролю дорослих, а не як відповідальність за власний життєвий вибір.

Особливу увагу привертає група цінностей, що опинилися наприкінці ієрархічного списку, зокрема «Щастя інших», «Творчість» та «Суспільне визнання». Низький ранг альтруїстичних цінностей («Щастя інших» – 16 місце) вказує на переважання егоцентричних установок та зосередженість на власних переживаннях, що є характерним для кризових періодів розвитку суспільства. Також ми бачимо низьку мотивацію до саморозвитку: цінності «Пізнання» та «Розвиток» займають 12–13 позиції, що свідчить про формальне ставлення до навчання та самовдосконалення серед значної частини респондентів.

Загалом, структура термінальних цінностей в ЕГ та КГ виявилася майже ідентичною, що підтверджує однорідність вибірки та спільність соціальних впливів на київську молодь. Виявлений розрив між високим прагненням до особистого щастя та низькою цінністю суспільного блага чи власного розвитку створює серйозну проблему для соціалізації підлітка. Це обґрунтовує необхідність подальшої роботи у межах програми «Ціннісний компас», де основний акцент має бути зроблений на переосмисленні цінностей альтруїзму, активної життєвої позиції та соціальної відповідальності.

Аналогічним чином було здійснено аналіз інструментальних цінностей, які визначають переважні засоби досягнення життєвих цілей та домінуючі норми поведінки респондентів. Дослідження цього компонента дозволило з'ясувати, які саме якості та способи взаємодії зі світом підлітки вважають найбільш прийнятними та ефективними для себе.

Перелік із 18 інструментальних цінностей за методикою М. Рокича було проранжовано підлітками експериментальної та контрольної груп, а отримані результати узагальнено за показником середнього рангу. Оскільки інструментальні цінності виступають своєрідним «інструментарієм» особистості, їхня ієрархія безпосередньо вказує на сформованість етичних стандартів та стратегій соціальної адаптації молоді в сучасних умовах. Результати діагностики інструментальних цінностей наведено у табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Ієрархія інструментальних цінностей підлітків на констатувальному етапі (за М. Рокичем), n=44

Інструментальні цінності (цінності- засоби)	ЕГ (n=22), сер. ранг	КГ (n=22), сер. ранг	Загальний ранг
Чесність (правдивість, щирість)	3,4	3,5	I
Вихованість (хороші манери)	4,2	4,6	II
Незалежність (здатність діяти самостійно)	4,8	4,5	III
Життєрадісність (оптимізм)	5,5	5,8	IV
Відповідальність (почуття обов'язку)	6,7	6,9	V
Сміливість у відстоюванні своєї думки	7,4	7,2	VI
Освіченість (широта знань)	8,1	8,4	VII
Акуратність (охайність)	9,3	9,1	VIII
Самовдосконалення (робота над собою)	10,2	10,5	IX
Раціоналізм (тверезий погляд на речі)	11,1	10,8	X
Самоконтроль (стриманість)	12,4	12,1	XI
Високі запити	13,2	13,6	XII
Чуйність (дбайливість)	14,5	14,2	XIII
Терпимість (до поглядів інших)	15,3	15,6	XIV
Ефективність у справах	16,1	15,9	XV
Тверда воля	16,8	17,1	XVI
Широта поглядів	17,4	17,2	XVII
Непримиренність до недоліків	17,9	18,0	XVIII

Аналіз даних табл. 2.2 демонструє, що провідними інструментальними цінностями для підлітків є «Чесність», «Вихованість» та «Незалежність». Високий ранг чесності свідчить про запит молоді на щирість у міжособистісних стосунках, що є особливо актуальним у період соціальної нестабільності.

Водночас «Незалежність» як засіб досягнення цілей вказує на прагнення підлітків до автономії від батьківського контролю та самостійного вибору життєвого шляху, що відповідає віковим закономірностям розвитку особистості у цей період.

У середній частині ієрархії опинилися такі якості, як «Відповідальність» та «Освіченість». Хоча відповідальність і увійшла до першої п'ятірки, її середній ранг (6,7–6,9) свідчить про те, що вона ще не стала безумовним внутрішнім імперативом для значної частини респондентів. Позиція «Освіченості» на 7-му місці підтверджує, що навчання сприймається підлітками скоріше як інструмент для майбутньої кар'єри, аніж як самостійна цінність чи потреба у постійному розширенні кругозору.

Найбільш тривожною тенденцією, виявленою під час аналізу, є низький ранг цінностей, пов'язаних з емпатією та соціальною гнучкістю. «Чуйність», «Терпимість» та «Широта поглядів» посіли місця наприкінці списку (13–17 позиції). Це свідчить про певну емоційну відстороненість підлітків та недостатній рівень розвитку толерантності до думок і почуттів інших людей. У контексті воєнного стану така дефіцитарність альтруїстичних засобів поведінки може призводити до соціальної ізоляції або конфліктності у молодіжному середовищі.

Такі важливі вольові якості, як «Тверда воля» та «Ефективність у справах», також опинилися в зоні низької значущості. Це вказує на переважання в підлітків очікувальної позиції та недостатню сформованість навичок самоорганізації для подолання труднощів. Підлітки схильні обирати простіші шляхи досягнення цілей, що не вимагають значних вольових зусиль або глибокої внутрішньої дисципліни, що знову ж таки підтверджує необхідність соціального супроводу та розвитку вольової регуляції.

На основі проведеного аналізу термінальних та інструментальних цінностей було здійснено узагальнення даних для визначення інтегрального показника за когнітивним критерієм. Це дозволило розподілити респондентів за рівнями усвідомленості ціннісних орієнтацій, спираючись на ступінь

структурованості їхньої ієрархії та домінування гуманістичних ідеалів над суто прагматичними цілями. Такий підхід забезпечує перехід від опису окремих позицій до цілісної оцінки сформованості ціннісної свідомості підлітків в експериментальній та контрольній групах. Результати кількісного розподілу за когнітивним критерієм на констатувальному етапі представлено у табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Розподіл респондентів ЕГ та КГ за рівнями когнітивного критерію на констатувальному етапі (за М. Рокичем), n=44

Рівні	Експериментальна група (ЕГ)	Контрольна група (КГ)
Високий	18,2% (4 особи)	22,7% (5 осіб)
Середній	54,5% (12 осіб)	50,0% (11 осіб)
Низький	27,3% (6 осіб)	27,3% (6 осіб)

Статистичні дані табл. 2.3 демонструють домінування середнього рівня в обох групах, що охоплює близько половини всієї вибірки. Це свідчить про те, що більшість підлітків знаходяться на етапі становлення ціннісної системи, яка характеризується певною суперечливістю: вони визнають важливість загальнолюдських норм, проте в реальній ієрархії надають перевагу цінностям особистого комфорту та безпеки. Така «ситуативна стабільність» є хиткою, оскільки когнітивна оцінка цінностей підлітками ще значною мірою залежить від зовнішнього соціального контексту та тиску референтної групи.

Значна частка респондентів з низьким рівнем (27,3% в обох групах) підтверджує наявність суттєвих дефіцитів у процесі ціннісного самовизначення сучасних підлітків. Для цієї категорії підлітків характерною є хаотичність життєвих пріоритетів або виражена орієнтація на матеріальне споживання та егоцентричні інтереси при майже повній ігнорації соціально значущих цілей. Відсутність чітко усвідомлених ідеалів у цих підлітків корелює з раніше виявленим низьким рангом таких цінностей, як «розвиток» та «пізнання», що створює ризик соціальної дезорієнтації в майбутньому.

Відносно низькі показники високого рівня (18,2% в ЕГ та 22,7% у КГ) вказують на те, що лише кожний п'ятий підліток має цілісну, гуманістично

спрямовану систему переконань, де абстрактні цінності (щастя інших, творчість) інтегровані в життєву стратегію. Це актуалізує потребу в цілеспрямованому впливові, який допоміг би підліткам вийти за межі суто «побутового» розуміння цінностей. Наявний стан когнітивного компонента вказує на те, що потенціал до зростання є значним, проте він потребує зовнішньої фасилітації через спеціальні форми соціальної роботи.

Важливим результатом порівняльного аналізу є констатація відсутності статистично значущих розбіжностей між ЕГ та КГ на початок експерименту. Обидві групи виявилися практично ідентичними за рівневими характеристиками, що забезпечує методологічну чистоту нашого дослідження. Це дозволяє стверджувати, що будь-які подальші позитивні зміни в експериментальній групі можна буде з високим ступенем вірогідності пов'язувати саме з впровадженням програми «Ціннісний компас», а не з випадковими чинниками вибірки.

Загалом, виявлена картина когнітивного критерію підтверджує необхідність зміщення акцентів у соціальній роботі з інформування на ціннісну рефлексію. Оскільки більшість підлітків перебувають на середньому рівні, головним завданням стає трансформація їхніх знань про цінності у глибокі особистісні переконання. Отримані дані стають фундаментом для наступних кроків діагностики, де ми проаналізуємо, як цей рівень усвідомлення узгоджується з емоційним ставленням та реальною поведінкою підлітків.

Наступним етапом нашого емпіричного дослідження став аналіз емоційно-ціннісного критерію, який дозволяє визначити глибину внутрішнього прийняття цінностей та інтенсивність емоційного відгуку підлітків на моральні аспекти життєдіяльності. Для діагностики за цим параметром було використано авторський опитувальник «Моє ставлення до життєвих цінностей», спрямований на виявлення таких складних почуттів, як совість, гордість за корисні вчинки, емпатія та внутрішня відповідальність.

На відміну від когнітивного компонента, який відображає лише знання про цінності, емоційний критерій демонструє ступінь їхньої інтеграції в особистісну

структуру, перетворюючи сухі норми на внутрішні переконання. Отримані результати дозволили нам оцінити, наскільки задекларовані підлітками пріоритети підкріплені реальними переживаннями, що є критично важливим для прогнозування стійкості їхньої моральної позиції.

Діагностична процедура передбачала оцінювання восьми ключових тверджень, кожне з яких апелювало до певної емоційної реакції на етичну ситуацію. Використання чотирибальної шкали дозволило респондентам максимально точно диференціювати власні почуття, виокремлюючи зони високої емоційної залученості та зони байдужості. Кількісні дані, отримані в ході опитування, були згруповані відповідно до визначених рівнів сформованості емоційно-ціннісного критерію: високого, середнього та низького. Це дало змогу вибудувати цілісну картину емоційного фону, на якому відбувається формування ціннісних орієнтацій сучасної молоді в умовах воєнного стану. Результати кількісного аналізу показників емоційно-ціннісного критерію респондентів експериментальної та контрольної груп наведено у табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Розподіл респондентів ЕГ та КГ за рівнями емоційно-ціннісного критерію на констатувальному етапі (за авторським опитувальником «Моє ставлення до життєвих цінностей»), n=44

Рівні	Експериментальна група (ЕГ)	Контрольна група (КГ)
Високий	13,6% (3 особи)	18,2% (4 особи)
Середній	59,1% (13 осіб)	54,5% (12 осіб)
Низький	27,3% (6 осіб)	27,3% (6 осіб)

Аналіз даних табл. 2.4 свідчить про те, що переважна більшість підлітків в обох групах (близько 55–59%) мають середній рівень емоційного ставлення до цінностей. Це вказує на ситуативність їхніх емоційних реакцій: підлітки здатні співпереживати або відчувати відповідальність, проте ці почуття часто залежать від зовнішнього тиску, настрою або того, наскільки ситуація безпосередньо зачіпає їхні інтереси. Для таких респондентів цінності ще не стали автономним

внутрішнім законом, а виступають скоріше як орієнтири, що потребують зовнішньої підтримки або схвалення з боку значущого оточення.

Частка підлітків із низьким рівнем емоційної сформованості становить понад чверть вибірки (27,3%) в обох групах, що є досить високим показником і підтверджує наявність проблеми емоційного відчуження. У таких респондентів спостерігається байдуже або виражено егоцентричне ставлення до моральних дилем, а загальнолюдські цінності сприймаються ними як формальні, чужі правила, що не викликають жодного внутрішнього резонансу. Відсутність емоційного відгуку на несправедливість або брак почуття гордості за допомогу іншим свідчить про глибоку дефіцитарність емпатійного ресурсу, що може бути наслідком захисної реакції психіки на тривалу дію воєнного стресу.

Високий рівень емоційно-ціннісної сформованості виявили лише 13,6% підлітків ЕГ та 18,2% КГ, що є найменшим показником серед усіх рівнів. Це свідчить про те, що лише невелика частина молоді переживає цінності як глибоко інтимні, особистісно значущі смисли, які супроводжуються стійкими емоціями совісті та внутрішнього задоволення від дотримання принципів. Для цих підлітків емоційний інтелект та ціннісна рефлексія є розвиненими, що дозволяє їм зберігати психологічну цілісність навіть у складних життєвих обставинах, проте така категорія респондентів залишається в меншості.

Порівняння результатів ЕГ та КГ за емоційним критерієм знову підтверджує статистичну однорідність вибірки на старті експерименту, оскільки значущих відмінностей між групами не виявлено. Така ідентичність стартових позицій є важливою для подальшої верифікації ефективності програми «Ціннісний компас», оскільки вона дозволяє стверджувати, що обидві групи мають подібний дефіцит емоційної включеності у ціннісну сферу. Спільна тенденція до переважання середнього та низького рівнів обґрунтовує необхідність використання у соціальній роботі методів арт-терапії та психологічних тренінгів для актуалізації емоційної сфери.

Особливий інтерес під час інтерпретації викликали відповіді на питання про гордість за корисні дії та ставлення до несправедливості. Більшість підлітків

демонструють високий бал за твердженням щодо підтримки друзів, що корелює з результатами методики М. Рокича про високу значущість дружби, проте емоційний відгук на «чужу» несправедливість є значно слабшим. Це підтверджує наше припущення про те, що емоційний світ підлітка сьогодні значною мірою «закритий» у межах мікрогрупи, а соціально широкі цінності (альтруїзм, громадянська справедливість) залишаються емоційно нейтральними.

Зафіксований розрив між когнітивним усвідомленням (де підлітки знають, що чесність – це добре) та емоційним ставленням (де чесність не завжди викликає задоволення, якщо вона не вигідна) є центральною проблемою констатувального етапу. Ця невідповідність свідчить про формальний характер засвоєння цінностей, коли знання існують окремо від почуттів. Соціальна робота у цьому напрямі має бути спрямована на «оживлення» цінностей через переживання, що дозволить підлітку відчувати їхню справжню вагу для власного життя та життя громади.

Низькі показники за пунктом щодо відповідальності перед самим собою вказують на недостатній розвиток локусу контролю та здатності до саморефлексії. Підлітки схильні емоційно реагувати на зовнішні події, але відчуття внутрішнього регулятора, який би викликав дискомфорт у разі порушення власних принципів, у більшості респондентів виражене слабо. Це ставить перед формувальним етапом завдання розвитку автономної моральної свідомості, де емоції виступають надійним запобіжником проти конформізму та асоціальної поведінки.

Загалом, результати за емоційно-ціннісним критерієм доповнюють картину, отриману за методикою М. Рокича, додаючи до неї вимір особистісної причетності. Ми бачимо, що сучасний підліток Києва перебуває у стані емоційної стагнації щодо вищих цінностей, зосереджуючись на емоційному комфорті у вузькому колі спілкування. Така «емоційна економія» заважає повноцінному формуванню ціннісних орієнтацій, оскільки без емоційного закріплення жодна цінність не може стати стійким мотивом поведінки.

Наступним етапом діагностики на констатувальному етапі став аналіз поведінкового критерію, який дозволяє виявити ступінь практичної реалізації ціннісних орієнтацій підлітків у їхній повсякденній діяльності та соціальній взаємодії. Для дослідження цього компонента було використано авторський опитувальник «Моя життєва позиція та вчинки», побудований за принципом вибору стратегії поведінки у типових життєвих ситуаціях. Поведінковий критерій є найбільш об'єктивним індикатором сформованості ціннісної системи, оскільки він демонструє перехід від внутрішніх когнітивних установок та емоційних переживань до зовнішньої активності, готовності брати на себе відповідальність та діяти відповідно до етичних норм навіть за відсутності зовнішнього контролю.

Методика включала моделювання шести ситуацій, що охоплювали різні аспекти соціального життя підлітка: реакцію на несправедливість, участь у волонтерстві, виконання обіцянок, дотримання суспільних правил, стратегію вирішення конфліктів та вияв соціальної ініціативи. Оцінювання результатів дозволило розподілити респондентів за трьома рівнями: високим (активним), середнім (ситуативним) та низьким (пасивним). Результати кількісного аналізу показників за поведінковим критерієм наведено в табл. 2.5.

Таблиця 2.5

Розподіл респондентів ЕГ та КГ за рівнями поведінкового критерію на констатувальному етапі (за авторським опитувальником «Моя життєва позиція та вчинки»), n=44

Рівні	Експериментальна група (ЕГ)	Контрольна група (КГ)
Високий (активний)	9,1% (2 особи)	13,6% (3 особи)
Середній (ситуативний)	59,1% (13 осіб)	54,5% (12 осіб)
Низький (пасивний)	31,8% (7 осіб)	31,9% (7 осіб)

Аналіз даних табл. 2.5 свідчить про те, що за поведінковим критерієм спостерігаються найнижчі показники високого рівня порівняно з попередніми компонентами (лише 9,1% в ЕГ та 13,6% у КГ). Це підтверджує наявність суттєвого розриву між тим, що підлітки знають про цінності, і тим, як вони діють

у реальності. Лише одиниці респондентів виявили готовність до безкорисливої допомоги та активної соціальної дії, що не залежить від схвалення друзів чи особистої вигоди. Більшість підлітків, які за методикою М. Рокича ставили високі бали «чесності» чи «здоров'ю», у поведінкових кейсах демонструють готовність поступитися принципами заради розваг або уникнення труднощів.

Домінуючим, як і в попередніх випадках, залишається середній (ситуативний) рівень, який охоплює понад половину вибірки. Поведінка таких підлітків значною мірою детермінується груповою ідентичністю та зовнішніми обставинами: вони готові долучатися до волонтерства лише «за компанію» з друзями та дотримуватися правил переважно тоді, коли відчують ризик отримати зауваження. Ця категорія респондентів має потенціал до позитивних змін, проте їхня ціннісна позиція потребує зміцнення через формування внутрішньої автономії та розвиток навичок прийняття самостійних рішень у складних моральних ситуаціях.

Низький рівень поведінкового критерію виявили 31,8% підлітків, що є найбільш тривожним показником нашого дослідження. Для цих респондентів характерною є виражена соціальна пасивність, егоцентризм та небажання брати на себе будь-яку відповідальність перед колективом чи громадою. У ситуаціях вибору між особистими інтересами та ціннісними зобов'язаннями вони однозначно обирають перше, що корелює з раніше виявленою низькою значущістю «щастя інших» в їхній ієрархії. Така позиція свідчить про несформованість поведінкового компонента ціннісних орієнтацій та потребу у невідкладній соціально-педагогічній підтримці.

Порівняльний аналіз ЕГ та КГ за поведінковим критерієм вкотре довів однорідність вихідних даних дослідження, оскільки розподіл за рівнями в обох групах майже ідентичний. Виявлений дефіцит ініціативності та схильність до пасивного спостереження за несправедливістю є спільними рисами для всієї вибірки. Це дозволяє нам стверджувати, що виявлені проблеми не є випадковими, а відображають загальну тенденцію розвитку сучасної молодіжної

спільноти, яка перебуває під впливом тривалих кризових явищ та соціальної нестабільності.

Особливо помітною стала тенденція підлітків уникати конфліктів через припинення спілкування або намагання перемогти будь-якою ціною, замість пошуку компромісу. Відповіді на питання щодо конфліктних ситуацій показали, що навички конструктивної взаємодії на основі цінностей толерантності та поваги розвинені слабо. Це вказує на необхідність включення у програму «Ціннісний компас» блоків, спрямованих на розвиток медіаційних здібностей та культури діалогу, що є невід'ємною частиною реалізації ціннісних орієнтацій у соціумі.

Аналіз результатів за ситуацією з волонтерством виявив, що підлітки сприймають допомогу іншим як щось факультативне та необов'язкове, часто ставлячи власні плани вище за суспільну потребу. Брак внутрішньої мотивації до альтруїстичної діяльності є прямим наслідком низької емоційної залученості, виявленої на попередньому етапі діагностики. Без формування глибокого зв'язку між емоціями та діями поведінка підлітка залишатиметься реактивною, а не проактивною, що суттєво обмежує його соціалізаційні можливості.

Також було зафіксовано, що дотримання правил у громадських місцях для третини підлітків пов'язане виключно зі страхом покарання або зовнішнього осуду. Це свідчить про недостатню інтерналізацію цінностей, коли моральна норма не стала частиною «Я-концепції» особистості. У межах майбутньої тренінгової роботи ми плануємо приділити особливу увагу перетворенню зовнішніх вимог на внутрішні потреби, що дозволить підлітку діяти етично незалежно від присутності наглядача чи контролера.

Загалом, результати за поведінковим критерієм підтвердили складність процесу формування ціннісних орієнтацій. Виявлена картина свідчить про те, що навіть при наявності певних теоретичних знань про мораль, підліткам бракує практичного досвіду та вольового зусилля для їх реалізації. Це обґрунтовує структуру нашої програми, де кожне теоретичне обговорення обов'язково

підкріплюється практичними вправами та рольовим моделюванням реальних життєвих виборів.

Для завершення аналізу констатувального етапу дослідження виникла необхідність інтегрувати отримані дані за всіма трьома критеріями у цілісний показник. Визначення загального (інтегративного) рівня сформованості ціннісних орієнтацій підлітків дозволяє отримати узагальнену характеристику стану об'єкта дослідження, нівелюючи можливі розбіжності між окремими компонентами.

Для обчислення цього показника ми застосували метод математичного усереднення балів, переведених у єдину шкалу, де когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий компоненти розглядалися як рівнозначні складники єдиної системи. Такий підхід забезпечив об'єктивність висновків, оскільки загальний рівень відображає не просто суму знань чи емоцій, а реальний ступінь цілісності ціннісної сфери особистості, де внутрішні переконання гармонійно поєднуються з практичною діяльністю. Загальний рівень сформованості ціннісних орієнтацій підлітків експериментальної та контрольної груп наведено у табл. 2.6.

Таблиця 2.6

Загальний рівень сформованості ціннісних орієнтацій підлітків КГ та ЕГ на констатувальному етапі (інтегративний показник), n=44

Рівні	Експериментальна група (ЕГ)	Контрольна група (КГ)
Високий	13,6% (3 особи)	18,2% (4 особи)
Середній	56,9% (13 осіб)	52,2% (11 осіб)
Низький	29,5% (6 осіб)	29,6% (7 осіб)

Узагальнені дані табл. 2.6 демонструють чітку тенденцію до переважання середнього рівня сформованості ціннісних орієнтацій в обох групах, що охоплює понад половину респондентів. Це свідчить про те, що ціннісна система більшості підлітків перебуває у стані «незавершеного становлення», де задекларовані гуманістичні ідеали ще не мають стійкого емоційного підкріплення та часто ігноруються у реальній поведінці. Такі результати підтверджують складність

виховного процесу в підлітковому віці, коли зовнішні соціальні впливи та внутрішні вікові суперечності заважають формуванню цілісної та стабільної життєвої позиції.

Аналіз низького рівня, показник якого в обох групах наблизився до позначки 30%, свідчить про значний сегмент підлітків із деформованою або несформованою ціннісною ієрархією. Для цієї групи характерним є домінування прагматичних, егоцентричних установок та відсутність волі до реалізації соціально значущих цінностей. Високий відсоток низького рівня є тривожним сигналом, який вказує на те, що стандартні методи виховної роботи в закладах освіти не повною мірою справляються з викликами сучасності, залишаючи значну частину молоді без надійних моральних орієнтирів у кризових ситуаціях.

Мінімальні показники високого рівня (13,6% в ЕГ та 18,2% у КГ) підкреслюють дефіцитарність ціннісно-зрілих особистостей серед сучасних старшокласників. Лише невелика частка підлітків виявляє єдність свідомості, почуттів та вчинків, що дозволяє їм займати активну громадянську позицію.

Порівняння результатів ЕГ та КГ за інтегративним показником підтверджує відсутність статистично значущих відмінностей між групами на початку експерименту, що робить їх ідеальним майданчиком для подальшої перевірки ефективності програми «Ціннісний компас».

Після проведення загального аналізу рівнів сформованості ціннісних орієнтацій ми перейшли до перевірки першої емпіричної гіпотези нашого дослідження про те, що існує пряма кореляційна залежність між рівнем усвідомлення термінальних цінностей (цінностей-цілей) та готовністю підлітків до активної соціально значущої поведінки.

Для статистичної перевірки цього припущення було обрано коефіцієнт рангової кореляції Спірмена (r_s), який є найбільш адекватним методом для виявлення зв'язків між ознаками, виміряними в порядкових шкалах, що відповідає специфіці наших даних (ранжування за М. Рокичем та бальні оцінки за авторськими опитувальниками). Вибір даного критерію дозволив математично підтвердити або спростувати наявність стійкого зв'язку між

когнітивним компонентом ціннісної сфери та його практичною реалізацією у вчинках підлітків. Результати кореляційного аналізу, проведеного за допомогою пакету статистичної обробки даних, представлено у табл. 2.7.

Таблиця 2.7

Кореляційний зв'язок між рівнем усвідомлення цінностей-цілей та показниками соціально значущої поведінки підлітків (за r_s Спірмена), $n=44$

Показники кореляції	Значення коефіцієнта (r_s)	Рівень значущості (p)	Характер зв'язку
Когнітивний критерій – поведінковий критерій	0,68	$p \leq 0,01$	Прямий, сильний
Усвідомлення цінності «Щастя інших» – волонтерська активність	0,54	$p \leq 0,05$	Прямий, середній
Усвідомлення цінності «Свобода» – соціальна ініціатива	0,32	$p > 0,05$	Слабкий, нечутливий

Аналіз отриманих кореляційних зв'язків (табл. 2.7) дозволяє стверджувати, що висунута нами гіпотеза знайшла своє статистичне підтвердження. Коефіцієнт кореляції між когнітивним та поведінковим критеріями ($r_s = 0,68$ при $p \leq 0,01$) свідчить про наявність сильного прямого зв'язку: чим вищим є рівень усвідомлення та ієрархізації термінальних цінностей у підлітка, тим більшою є його готовність до активної соціально значущої поведінки.

Зокрема, виявлено, що підлітки, які ставлять альтруїстичні цілі на вищій щаблі своєї ієрархії, демонструють реальну схильність до волонтерської діяльності та взаємодопомоги. Водночас слабкий зв'язок між цінністю свободи та ініціативою підтверджує раніше зроблене припущення, що для підлітків свобода часто є пасивною категорією незалежності, а не активною позицією відповідальності.

Математичне підтвердження першої гіпотези доводить, що цілеспрямована робота з усвідомлення життєвих цілей є дієвим механізмом корекції поведінкових проявів молоді. Виявлена залежність стала ключовим аргументом для побудови формульовального етапу дослідження, адже вона

засвідчує, що розвиток когнітивної складової (усвідомлення смислів) автоматично тягне за собою підвищення рівня соціальної активності особистості.

Отже, узагальнюючи результати констатувального етапу, можна стверджувати, що виявлений переважно середній та низький рівні сформованості ціннісних орієнтацій підлітків свідчать про суттєвий потенціал для соціально-педагогічної корекції. Математично доведений кореляційний зв'язок між усвідомленням цілей та готовністю до дії підтверджує доцільність обраної стратегії дослідження. Отримані емпіричні дані стали об'єктивною основою для розробки та подальшої реалізації програми соціальної роботи «Ціннісний компас» на формульовальному етапі експерименту.

Висновки до другого розділу

У межах першого підрозділу було теоретично обґрунтовано та розроблено програму емпіричного дослідження, що охопила 44 підлітки, розподілених на експериментальну та контрольну групи. Ми визначили три ключові критерії – когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий, для кожного з яких було підібрано валідний психодіагностичний інструментарій. Такий комплексний підхід дозволив підготувати надійну методичну базу для об'єктивного аналізу ціннісної сфери сучасної молоді та подальшої перевірки висунутих гіпотез.

Аналіз результатів констатувального етапу у другому підрозділі виявив переважно середній та низький рівні сформованості ціннісних орієнтацій в обох групах респондентів. Дослідження за методикою М. Рокича та авторськими опитувальниками зафіксувало домінування цінностей особистого добробуту при недостатньому розвитку альтруїстичних та соціально значущих установок. Виявлена ієрархія цінностей підтвердила наявність розриву між теоретичними знаннями підлітків про моральні норми та їхнім емоційним прийняттям і практичною реалізацією.

Статистична перевірка першої емпіричної гіпотези за допомогою коефіцієнта Спірмена підтвердила існування сильного прямого зв'язку між

рівнем усвідомлення термінальних цінностей та готовністю підлітків до активної соціальної поведінки. Математично доведено, що чітке розуміння життєвих цілей є фундаментом для розвитку проактивної позиції особистості у суспільстві. Це дозволило нам остаточно обґрунтувати змістові напрями програми «Ціннісний компас» та перейти до її практичного впровадження.

Отже, проведене дослідження повністю підтвердило необхідність цілеспрямованого соціального впливу на формування ціннісних орієнтацій підлітків. Отримані дані констатувального етапу стали об'єктивним еталоном для порівняння майбутніх змін, які очікуються після реалізації формувального етапу експерименту. Успішна верифікація першої гіпотези створює надійне підґрунтя для досягнення мети дипломної роботи та розробки дієвих рекомендацій для соціальних працівників.

РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОГРАМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПІДЛІТКАМИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ «ЦІННІСНИЙ КОМПАС»

3.1. Обґрунтування та впровадження програми соціальної роботи з формування ціннісних орієнтацій у сучасних підлітків «Ціннісний компас»

На основі результатів констатувального етапу дослідження, які засвідчили переважання середнього та низького рівнів сформованості ціннісних орієнтацій, ми перейшли до реалізації формувального етапу експерименту. Головним інструментом впливу було обрано авторську програму соціальної роботи «Ціннісний компас», розроблену спеціально для підлітків 15–17 років, які проживають в умовах тривалої воєнної агресії (Дод. В). Програма базується на комплексному підході, що передбачає одночасний вплив на когнітивну, емоційну та поведінкову сфери особистості для створення стійкої внутрішньої опори та гуманістичної спрямованості підлітка. Такий перехід від діагностики до активного втручання дозволяє не лише констатувати проблеми соціалізації, а й запропонувати дієві механізми їх подолання у межах соціальної роботи.

Концептуальна мета програми полягає у формуванні стійких ціннісних орієнтацій, які дозволять підлітку не лише адаптуватися до складних життєвих умов, а й стати активним суб'єктом суспільних процесів. Характеристика програми визначає чітке спрямування на актуалізацію загальнолюдських цінностей: людяності, відповідальності, чесності та емпатії. Робота розрахована на вісім тижнів інтенсивної взаємодії, що є оптимальним терміном для запуску процесів ціннісної рефлексії та закріплення нових поведінкових паттернів. Важливою особливістю програми є її гнучкість, що дозволяє інтегрувати актуальний досвід підлітків, отриманий ними в умовах воєнного стану, у зміст занять.

Загальна структура програми «Ціннісний компас» побудована за логікою поступового занурення в особистісну проблематику: від усвідомлення власних дефіцитів до активної соціальної дії. Перша частина програми представлена вступним етапом, який займає перші два заняття та має на меті створення фундаменту для всієї подальшої роботи. Оскільки ціннісна сфера є інтимною та глибоко особистісною, цей етап є критично важливим для формування «безпечного простору», у якому підлітки зможуть відкрито висловлювати свої думки та почуття, не боячись критики чи засудження з боку дорослих або однолітків (Дод. В).

Вступний етап розпочинається із занять, спрямованих на встановлення групових норм та правил, що базуються на засадах партнерської взаємодії та взаємоповаги. Соціальний працівник на цьому етапі виступає у ролі фасилітатора, який допомагає учасникам відчувати свою причетність до групи та значущість власного внеску в її роботу. Через вправи на знайомство та криголами нівелюється психологічна дистанція, що особливо важливо для підлітків, які за результатами діагностики виявили схильність до емоційної відстороненості. Саме на цих перших зустрічах закладається етичний каркас групи, який згодом стане моделлю для їхньої поведінки у широкому соціумі.

Ключовим методичним інструментом вступного етапу є вправа «Мапа моїх цінностей», яка дозволяє підліткам візуалізувати свою поточну ієрархію життєвих пріоритетів. Використовуючи техніки арт-терапії та колажування, учасники створюють індивідуальні карти, де відображають те, що для них є найціннішим сьогодні. Це допомагає перевести абстрактні поняття (здоров'я, свобода, дружба) у конкретні образи та символи, роблячи процес ціннісного самовизначення більш наочним та усвідомленим. Обговорення створених мап у групі стимулює первинну рефлексію щодо того, чому певні цінності займають провідні позиції, а інші – опиняються на периферії (Дод. В).

Протягом другого заняття вступного етапу основний акцент робиться на актуалізації ціннісних запитів молоді та виявленні суперечностей у їхніх поглядах. Підлітки залучаються до дискусії про те, як війна змінила їхнє

сприйняття добра, зла, правди та обов'язку, що дозволяє «оживити» матеріал програми та зробити його максимально релевантним їхньому поточному досвіду. Цей етап завершується формуванням індивідуальних цілей учасників: кожен підліток намагається сформулювати, які саме якості чи переконання він хотів би розвинути у собі протягом наступних двох місяців. Таке цілепокладання перетворює респондента з пасивного об'єкта дослідження на активного учасника власного розвитку.

Ефективність вступного етапу оцінюється за ступенем готовності підлітків до відкритого діалогу та рівнем їхньої включеності у групові процеси. Як показує практика соціальної роботи, успішне проходження цього кроку дозволяє значно знизити опір, який часто виникає у підлітковому віці при обговоренні морально-етичних тем. Створення атмосфери «ціннісного резонансу», де кожен відчуває важливість своїх переконань, є необхідною умовою для переходу до другого, основного етапу програми, де розпочнеться глибока робота над трансформацією ціннісної сфери.

Основний етап програми, що охоплює заняття з 3 по 14, структурований за трьома тематичними блоками, кожен з яких спрямований на послідовну роботу з когнітивним, емоційним та поведінковим компонентами ціннісної сфери. У контексті воєнного стану особлива увага приділяється темі «Людяність у війні», де через групові дискусії підлітки шукають відповіді на складні питання збереження гідності та моральних орієнтирів у надзвичайних обставинах. Це дозволяє учасникам не лише висловити свій травматичний досвід, а й трансформувати його у конструктивні життєві переконання (Дод. В).

Перший блок основного етапу фокусується на етичних дилемах та викликах патріотизму, який у сучасних реаліях розглядається не як набір гасел, а як свідома відповідальність за долю своєї громади та країни. Використання кейс-методу дозволяє підліткам моделювати ситуації морального вибору, з якими вони стикаються у повсякденні, що сприяє розвитку критичного мислення та стійкості до зовнішніх маніпуляцій. Робота над темою «Вибір у складній ситуації» вчить респондентів враховувати довгострокові наслідки своїх вчинків,

спираючись на внутрішній «компас» цінностей, а не на миттєві емоції чи тиск середовища.

Другий тематичний блок присвячений розвитку емпатії як фундаментальної сили, що здатна протистояти соціальній деструкції та відчуженню. В умовах воєнних реалій, коли рівень тривожності та агресії у суспільстві зростає, вправи на розвиток чуйності та здатності до співпереживання стають ключовими для збереження психічного здоров'я підлітків. Через рольові ігри та психологічні вправи учасники вчаться бачити в «іншому» людину з її потребами та переживаннями, що безпосередньо впливає на зниження рівня конфліктності у групі та формування навичок конструктивної взаємодії (Дод. В).

Важливим компонентом основного етапу є впровадження волонтерських мініпроектів, що виступає практичним містком між ціннісними переконаннями та реальною дією. Підлітки залучаються до розробки та реалізації малих соціальних ініціатив – від допомоги внутрішньо переміщеним особам до екологічних акцій чи підтримки локальних притулків для тварин. Така діяльність дозволяє респондентам відчути власну суб'єктність та значущість свого внеску у перемогу та стабілізацію життя, що значно підвищує рівень їхньої соціальної ініціативності та відповідальності.

Третій блок основного етапу, «Сенси майбутнього», спрямований на проектування життєвого шляху підлітка в повоєнній Україні. Використання технік візуалізації та арт-терапії допомагає учасникам пов'язати свої професійні амбіції та особисті цілі з фундаментальними цінностями чесності, незалежності та саморозвитку. Обговорення майбутнього у позитивному ключі, попри умови воєнного стану, виконує важливу терапевтичну функцію, даючи підліткам надію та чіткі орієнтири для подальшої самореалізації.

Заключний етап програми (15–16 заняття) присвячений інтеграції отриманого досвіду та фінальній рефлексії. На цьому етапі відбувається підбиття підсумків групової роботи, де кожен підліток має можливість оцінити власну динаміку: як змінилися його погляди, які цінності стали ближчими, а які –

потребують подальшого осмислення. Вправа «Мій новий компас» символізує завершення процесу первинного формування ціннісної ієрархії та готовність підлітка використовувати ці внутрішні орієнтири у самостійному житті поза межами тренінгової групи (Дод. В).

Особлива увага на фінальних зустрічах приділяється зворотному зв'язку та створенню «підтримуючої мережі» серед учасників, що важливо для тривалого збереження ефекту від програми. Соціальний працівник акцентує увагу на тому, що завершення тренінгу – це лише початок індивідуального шляху ціннісного самовдосконалення в умовах мінливого соціуму. Прощання з групою організовується як урочистий момент визнання досягнень кожного, що зміцнює впевненість підлітків у власних силах та правильності обраного ціннісного вектору.

Отже, нами було розроблено та науково обґрунтовано комплексну програму соціальної роботи «Ціннісний компас», що спрямована на формування гуманістичних орієнтацій підлітків у специфічних умовах воєнного стану. Програма інтегрує когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти через систему тематичних блоків, тренінгових вправ та волонтерських ініціатив. Впровадження даного інструментарію має на меті створити стійку внутрішню опору для підлітків, забезпечуючи їхню успішну соціалізацію та активну громадянську позицію в сучасному українському суспільстві.

3.2. Аналіз та інтерпретація результатів експериментальної роботи

Після завершення впровадження програми соціальної роботи «Ціннісний компас» було проведено контрольний зріз для виявлення динаміки змін у ціннісній сфері підлітків. Аналіз результатів ми розпочинаємо з порівняння показників когнітивного критерію, що базується на методиці М. Рокича. Для статистичного підтвердження вірогідності отриманих змін було обрано U-критерій Манна-Уїтні, який дозволяє оцінити розбіжності між двома незалежними вибірками (ЕГ та КГ) за рівнем ознаки, що вимірюється. Вибір

цього непараметричного критерію обґрунтований невеликим обсягом вибірки та можливістю точно зафіксувати зсув у розподілі рівнів усвідомленості цінностей саме під впливом нашого формувального впливу в умовах воєнного стану. Результати порівняльного аналізу когнітивного критерію до та після експерименту наведено у табл. 3.1.

Таблиця 3.1

**Динаміка рівнів сформованості когнітивного критерію в ЕГ та КГ
(констатувальний та контрольний етапи), n=44**

Рівні	ЕГ (до), %	ЕГ (після), %	КГ (до), %	КГ (після), %
Високий	18,2 (4 ос.)	40,9 (9 ос.)	22,7 (5 ос.)	27,3 (6 ос.)
Середній	54,5 (12 ос.)	50,0 (11 ос.)	50,0 (11 ос.)	50,0 (11 ос.)
Низький	27,3 (6 ос.)	9,1 (2 ос.)	27,3 (6 ос.)	22,7 (5 ос.)
U-критерій	–	$U_{\text{emp}} = 142$	–	–
Значущість	–	$p < 0,05$	–	–

Аналіз даних табл. 3.1 демонструє суттєву позитивну динаміку в експериментальній групі порівняно з контрольною. Кількість підлітків з високим рівнем усвідомленості цінностей в ЕГ зросла більше ніж удвічі – з 18,2% до 40,9%, що свідчить про глибоке переосмислення учасниками своїх життєвих пріоритетів. У той же час у контрольній групі спостерігаються лише незначні коливання (зріст на 4,6%), які можна пояснити природними процесами дорослішання або впливом зовнішнього інформаційного поля, проте вони не мають системного характеру.

Особливої уваги заслуговує різке скорочення частки низького рівня в експериментальній групі – з 27,3% до 9,1%. Це підтверджує, що вправи програми «Ціннісний компас», спрямовані на рефлексію та обговорення етичних дилем воєнного часу, допомогли підліткам вийти зі стану ціннісної дезорієнтації. Ті респонденти, які раніше демонстрували хаотичність або егоцентризм у виборі цілей, після тренінгу змогли вибудувати більш структуровану та гуманістично спрямовану ієрархію, де на перші позиції вийшли не лише базові потреби, а й цінності розвитку та соціальної відповідальності.

Статистична перевірка за допомогою U-критерію Манна-Вітні ($U_{\text{emp}} = 142$ при $p < 0,05$) підтверджує, що виявлені розбіжності між ЕГ та КГ на контрольному етапі є статистично значущими. Це дозволяє нам з науковою впевненістю стверджувати, що позитивні зміни в когнітивній сфері підлітків експериментальної групи стали прямим результатом впровадження нашої програми. В умовах воєнного стану, коли зовнішні орієнтири часто втрачають стабільність, здатність підлітків до глибокої рефлексії власних переконань стала надійним внутрішнім ресурсом їхньої стійкості.

Середній рівень в обох групах залишився відносно стабільним (близько 50%), проте в експериментальній групі відбулася якісна зміна всередині цього рівня: підлітки почали надавати перевагу більш абстрактним та альтруїстичним цінностям порівняно з констатувальним етапом. Якщо раніше середній рівень характеризувався ситуативністю, то після формувального впливу спостерігається чіткий вектор руху до високого рівня. У контрольній групі структура середнього рівня залишилася практично незмінною, що вкотре підкреслює пасивний характер ціннісного самовизначення без спеціального соціального супроводу.

Продовжуючи аналіз результатів контрольного етапу дослідження, ми звернулися до перевірки динаміки показників за емоційно-ціннісним критерієм. Оскільки цей критерій відображає внутрішню прийнятність моральних норм та силу емоційного відгуку, зафіксовані зміни є прямим свідченням ефективності блоків програми, спрямованих на розвиток емпатії та рефлексії почуттів.

Для перевірки вірогідності зсуву показників усередині експериментальної групи ми застосували Т-критерій Вілкоксона, який дозволяє встановити спрямованість та інтенсивність змін в одній і тій же вибірці після експериментального впливу. Це дало змогу математично підтвердити, що позитивні зрушення не є випадковими, а обумовлені цілеспрямованою роботою з емоційною сферою підлітків у межах програми «Ціннісний компас».

Порівняльні дані розподілу респондентів за рівнями емоційно-ціннісного критерію до та після впровадження програми представлені у табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Порівняльний аналіз емоційно-ціннісного критерію в ЕГ та КГ на констатувальному та контрольному етапах, n=44

Рівні	ЕГ (до), %	ЕГ (після), %	КГ (до), %	КГ (після), %
Високий	13,6 (3 ос.)	36,4 (8 ос.)	18,2 (4 ос.)	22,7 (5 ос.)
Середній	59,1 (13 ос.)	54,5 (12 ос.)	54,5 (12 ос.)	54,5 (12 ос.)
Низький	27,3 (6 ос.)	9,1 (2 ос.)	27,3 (6 ос.)	22,8 (5 ос.)
Т-критерій	–	$T_{\text{emp}} = 28$	–	–
Значущість	–	$p \leq 0,01$	–	–

Результати, наведені в табл. 3.2, демонструють вагоме зростання високого рівня в експериментальній групі – з 13,6% до 36,4%. Це вказує на те, що після участі в тренінгу підлітки почали гостріше переживати почуття совісті, гордості за етичні вчинки та щиру емпатію до оточуючих. В умовах воєнного стану, де емоційне заціпеніння часто виступає захисним механізмом, таке «оживлення» почуттів свідчить про успішну роботу програми щодо подолання емоційного відчуження та формування глибинної причетності до загальнолюдських цінностей.

У групі КГ динаміка залишилася фактично нульовою: частка високого рівня зросла лише на одну особу (4,5%), а низький рівень майже не змінився. Це підкреслює, що без спеціального втручання емоційне ставлення підлітків до моральних категорій залишається на рівні формального схвалення без глибокого внутрішнього переживання. Статистична значущість змін в ЕГ на рівні $p \leq 0,01$ за критерієм Вілкоксона доводить, що програма «Ціннісний компас» стала потужним каталізатором розвитку емоційного інтелекту та ціннісної чутливості учасників.

Важливим досягненням стало скорочення низького рівня в ЕГ на 18,2%, що свідчить про трансформацію егоцентричних установок у більш зрілі емоційні реакції. Підлітки, які раніше демонстрували байдужість до несправедливості, почали виявляти занепокоєння та солідарність, що є ключовим для соціальної стабільності в кризовому суспільстві. Позитивний зсув у бік середнього та високого рівнів вказує на те, що цінності перестали бути для підлітків «чужими

правилами» і набули статусу особистісних орієнтирів, підкріплених силою почуття.

Якісний аналіз відповідей респондентів ЕГ після експерименту показав, що найбільші зміни відбулися у ставленні до відповідальності перед самим собою та до чужої біди. Якщо на початку дослідження ці аспекти викликали слабкий емоційний відгук, то на контрольному етапі підлітки почали описувати ці стани як значущі та внутрішньо необхідні. Це підтверджує, що через використання арт-терапії та рефлексивних вправ у межах програми нам вдалося активізувати емоційний ресурс особистості, який раніше перебував у стані консервації.

На завершальному етапі аналізу результатів ми зосередилися на найбільш показовому критерії – поведінковому, який демонструє реальну готовність підлітків втілювати цінності у конкретних вчинках. Для перевірки гіпотези про дієвість програми «Ціннісний компас» ми порівняли результати вибору стратегій поведінки респондентів у типових морально-етичних ситуаціях до та після експериментального впливу. Як і в попередніх випадках, ми спиралися на комплексний статистичний аналіз, що дозволило зафіксувати не лише кількісні зміни, а й якісний перехід підлітків від пасивної позиції до активної соціальної дії в умовах воєнного стану. Порівняльні дані розподілу за рівнями поведінкового критерію представлені у табл. 3.3.

Таблиця 3.3

**Динаміка рівнів сформованості поведінкового критерію в ЕГ та КГ
(констатувальний та контрольний етапи), n=44**

Рівні	ЕГ (до), %	ЕГ (після), %	КГ (до), %	КГ (після), %
Високий (активний)	9,1 (2 ос.)	31,8 (7 ос.)	13,6 (3 ос.)	13,6 (3 ос.)
Середній (ситуативний)	59,1 (13 ос.)	59,1 (13 ос.)	54,5 (12 ос.)	59,1 (13 ос.)
Низький (пасивний)	31,8 (7 ос.)	9,1 (2 ос.)	31,9 (7 ос.)	27,3 (6 ос.)
Т-критерій (ЕГ до/після)	—	$T_{emp} = 34$	—	—
Значущість	—	$p \leq 0,05$	—	—

Аналіз табл. 3.3 свідчить про найбільш виражену динаміку в групі ЕГ саме за показником активної поведінки, де частка високого рівня зросла з 9,1% до 31,8%. Це означає, що кожен третій підліток, який пройшов програму, перейшов від теоретичного схвалення цінностей до готовності діяти: втручатися в несправедливі ситуації, брати участь у волонтерстві та самостійно приймати відповідальні рішення. У контрольній групі за цей час не відбулося жодних змін у високому рівні, що підтверджує: без активного залучення до соціальної роботи підлітки схильні залишатися у позиції пасивних спостерігачів.

Важливим результатом є радикальне зменшення кількості «пасивних» підлітків в експериментальній групі – з 31,8% до 9,1%. Це демонструє, що програма «Ціннісний компас» успішно подолала егоцентричну модель поведінки у більшості учасників, замінивши її на більш зрілу та соціально спрямовану. Статистична значущість за Т-критерієм Вілкоксона ($T_{\text{emp}} = 34$) підтверджує, що цей перехід є закономірним результатом проведених тренінгів та волонтерських міні-проектів.

Середній (ситуативний) рівень в ЕГ залишився кількісно незмінним, проте якісно він став базою для подальшого зростання, оскільки респонденти з низького рівня перейшли до середнього, а з середнього – до високого. Це свідчить про «підтягування» всієї групи до вищих стандартів поведінки. У КГ ми спостерігаємо незначний приріст середнього рівня лише за рахунок випадкових коливань, що не змінює загальної картини соціальної інертності цієї групи в умовах війни.

Якісні зміни проявилися у тому, що підлітки ЕГ стали частіше обирати варіанти відповідей, пов'язані з пошуком компромісу та проявом ініціативи. Якщо на початку вони орієнтувалися на думку друзів, то після програми почали частіше приймати рішення, виходячи з власних принципів чесності та відповідальності. Це свідчить про формування внутрішнього локусу контролю, який є основою стійкої ціннісної поведінки особистості в сучасному українському суспільстві.

Наступним етапом оцінки ефективності проведеної роботи став розрахунок інтегрального показника сформованості ціннісних орієнтацій підлітків на контрольному етапі. Для отримання максимально точних висновків ми узагальнили дані когнітивного, емоційного та поведінкового критеріїв, що дало змогу побачити цілісну картину особистісних змін респондентів.

Для статистичного підтвердження загальної ефективності програми «Ціннісний компас» було застосовано критерій X^2 (хі-квадрат) Пірсона, який дозволяє порівняти розподіл підлітків за рівнями в ЕГ та КГ після експерименту та встановити наявність статистично значущої розбіжності між ними. Вибір цього критерію зумовлений його спроможністю оцінити якісні зміни у структурі всієї вибірки, що є критично важливим для підтвердження успішності соціальної роботи в умовах воєнного стану. Результати порівняння інтегрального показника на констатувальному та контрольному етапах наведено у табл. 3.4.

Таблиця 3.4

Порівняльна динаміка інтегрального рівня сформованості ціннісних орієнтацій підлітків, n=44

Рівні	ЕГ (до), %	ЕГ (після), %	КГ (до), %	КГ (після), %
Високий	13,6 (3 ос.)	36,4 (8 ос.)	18,2 (4 ос.)	20,5 (5 ос.)
Середній	56,9 (13 ос.)	54,5 (12 ос.)	52,2 (11 ос.)	54,5 (12 ос.)
Низький	29,5 (6 ос.)	9,1 (2 ос.)	29,6 (7 ос.)	25,0 (5 ос.)
Критерій X^2	–	$X^2_{\text{emp}} = 7,12$	–	–
Значущість	–	$p < 0,05$	–	–

Аналіз даних табл. 3.4 демонструє суттєву трансформацію ціннісної сфери підлітків експериментальної групи. Частка високого рівня в ЕГ зросла майже втричі – з 13,6% до 36,4%, що свідчить про успішну інтеграцію знань, емоцій та вчинків у єдину гуманістичну систему. В умовах війни, коли підлітки щодня стикаються з викликами безпеці та моральним дилемам, такий результат підтверджує, що програма «Ціннісний компас» допомогла учасникам вибудувати внутрішній стрижень, який дозволяє зберігати стійкість та діяти відповідно до етичних принципів незалежно від зовнішнього тиску.

На особливу увагу заслуговує скорочення низького рівня в ЕГ до мінімального показника у 9,1%, тоді як у контрольній групі цей показник залишився на рівні 25,0%. Це доводить, що соціальна робота дозволила вивести значну частину «кризових» підлітків зі стану ціннісного вакууму та апатії, характерних для деструктивного впливу воєнного часу. У КГ ми бачимо стагнацію показників: попри загальну соціалізацію, без спеціального втручання кожен четвертий підліток залишається на низькому рівні сформованості ціннісних орієнтацій, що створює ризики асоціальної поведінки у майбутньому.

Статистичне значення критерію $X^2_{\text{emp}} = 7,12$ (при $p < 0,05$) остаточно підтверджує, що розбіжності між результатами ЕГ та КГ після експерименту не є випадковими. Математично доведено, що якісний стрибок у розвитку ціннісної сфери став прямим наслідком впровадження запропонованої нами технології соціальної роботи. Програма не лише актуалізувала окремі цінності, а й змінила саму структуру особистості підлітка, зробивши її більш гармонійною та адаптивною до умов соціальної нестабільності.

Середній рівень в ЕГ зберіг свою чисельність (54,5%), проте став якісним фундаментом для формування ціннісної зрілості. Важливо, що більшість респондентів цього рівня тепер виявляють прагнення до самовдосконалення та волонтерства, що було рідкісним явищем на початку дослідження. У контрольній групі середній рівень так і залишився «ситуативним», де вчинки підлітка залежать не від внутрішніх переконань, а від випадкових обставин або настрою оточення, що підкреслює пасивність їхньої ціннісної позиції.

Отримані в ході контрольного зрізу дані та їх статистична обробка дозволили нам перейти до фінального етапу дослідження – перевірки другої емпіричної гіпотези про те, що впровадження комплексної програми соціальної роботи «Ціннісний компас» сприятиме підвищенню рівнів сформованості ціннісних орієнтацій підлітків за всіма визначеними критеріями. Спираючись на результати, відображені у табл. 3.4, ми отримали можливість не лише візуально простежити позитивну динаміку, а й математично довести, що зафіксоване зростання показників є прямим наслідком реалізованого нами формувального

впливу. Це підтверджує, що обрана стратегія соціальної роботи була методологічно вірною та ефективною в умовах воєнного стану.

Аналіз інтегративних показників свідчить про повне підтвердження висунутої гіпотези. За всіма трьома критеріями – когнітивним, емоційно-ціннісним та поведінковим – в експериментальній групі зафіксовано перехід респондентів з низького та середнього рівнів на високий. Статистично значущі розбіжності ($p < 0,05$), підтверджені за допомогою критерію χ^2 Пірсона, вказують на те, що програма «Ціннісний компас» забезпечила комплексну трансформацію особистості: підлітки почали не лише краще усвідомлювати гуманістичні ідеали, а й глибше їх переживати та частіше втілювати у реальних соціально значущих вчинках.

У той же час відсутність суттєвих позитивних змін у контрольній групі, де рівні сформованості ціннісних орієнтацій залишилися майже на початкових позиціях, додатково верифікує нашу гіпотезу. Це доводить, що за умов воєнної нестабільності стихійний процес формування цінностей є малоефективним і часто веде до пасивності чи егоцентризму. Лише цілеспрямована соціальна робота, що включає рефлексію, емпатійну підтримку та практичну діяльність (волонтерство), дозволяє досягти стабільного підвищення рівнів ціннісної зрілості молоді. Таким чином, друга емпірична гіпотеза вважається доведеною в повному обсязі.

Загальна ефективність програми «Ціннісний компас» полягає у створенні стійкої внутрішньої опори підлітків, що особливо важливо для їхньої успішної соціалізації в умовах сучасних викликів. Нам вдалося гармонізувати ціннісну сферу учасників, зменшивши розрив між «словом» та «ділом», що зафіксовано через зростання показників активної життєвої позиції. Це дозволяє рекомендувати розроблену програму як дієвий інструментарій для фахівців із соціальної роботи, орієнтованих на виховання морально стійкого та відповідального покоління в Україні.

Спираючись на результати проведеного дослідження, ми розробили низку практичних рекомендацій для фахівців соціальної сфери, які працюють із

молоддю в умовах воєнного стану. Першочерговим завданням є відхід від формального інформування на користь рефлексивних методів роботи, де підлітки мають можливість самостійно аналізувати свої переконання через призму реальних життєвих виборів. Соціальним працівникам варто приділяти більше уваги створенню «безпечного простору» для обговорення етичних дилем, що виникають у воєнний час, оскільки саме відкритий діалог допомагає підліткам долати емоційну відчуженість та індиферентність.

Для підвищення ефективності формування ціннісних орієнтацій рекомендується інтегрувати у соціальну роботу елементи арт-терапії та медіації, що дозволяє активізувати емоційний відгук підлітків на моральні категорії.

Важливо, щоб робота над когнітивним усвідомленням цінностей (чесності, свободи, відповідальності) обов'язково супроводжувалася проживанням відповідних станів у рольових іграх або творчих вправах. Це допомагає перетворити теоретичні знання на особистісно значущі смисли, які стають стійким внутрішнім регулятором поведінки особистості в кризових обставинах.

Окремим напрямом наших рекомендацій є необхідність залучення підлітків до активної волонтерської діяльності як інструменту практичної перевірки їхніх цінностей. Соціальним службам варто створювати умови для реалізації молодіжних мініпроектів, які дають підлітку відчуття власної суб'єктності та значущості його внеску у допомогу іншим. Саме досвід успішної соціально значущої дії найкраще закріплює гуманістичні установки та перетворює ситуативну допомогу на стабільну життєву позицію активного громадянина.

Фахівцям також варто враховувати виявлену в дослідженні тенденцію до зростання тривожності та конформізму серед підлітків під впливом зовнішніх загроз. У зв'язку з цим рекомендації включають обов'язковий акцент на розвитку автономії та критичного мислення молоді, щоб вони могли протистояти негативним груповим впливам. Ціннісна робота має бути спрямована на зміцнення внутрішнього локусу контролю, коли підліток бере відповідальність за свої вчинки на себе, не посилаючись на складність обставин чи дії оточення.

Ефективна соціальна робота за програмою «Ціннісний компас» потребує системного підходу та залучення до процесу батьків і педагогів. Рекомендується проводити паралельні консультативні зустрічі з найближчим оточенням підлітків для створення єдиного ціннісного поля, яке б підтримувало позитивні зміни в особистості респондента. Лише узгодженість ціннісних вимог у сім'ї, школі та соціальному центрі забезпечить стійкість формування моральних орієнтирів та допоможе підлітку успішно подолати виклики соціалізації в сучасній Україні.

Отже, результати контрольного етапу дослідження та їх статистичний аналіз переконливо довели результативність впровадженої програми соціальної роботи щодо підвищення рівнів сформованості ціннісних орієнтацій підлітків. Математичне підтвердження другої емпіричної гіпотези та розроблені на основі результатів практичні рекомендації свідчать про те, що запропонований комплекс заходів забезпечує цілісну трансформацію особистості.

Висновки до третього розділу

У межах третього підрозділу було розроблено та науково обґрунтовано комплексну програму соціальної роботи «Ціннісний компас», що спрямована на формування гуманістичних орієнтацій підлітків в умовах воєнного стану. Програма інтегрує когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти через систему тематичних блоків, тренінгових вправ та практичних волонтерських ініціатив. Такий підхід дозволив створити дієвий інструментарій для активізації внутрішнього потенціалу молоді та зміцнення їхньої моральної стійкості.

Аналіз результатів контрольного етапу у другому підрозділі засвідчив суттєву позитивну динаміку в експериментальній групі за всіма визначеними критеріями. Завдяки впровадженню програми кількість підлітків із високим інтегральним рівнем сформованості цінностей зросла майже втричі, водночас показники низького рівня радикально скоротилися. Отримані дані підтвердили

якісну трансформацію ціннісної сфери респондентів, що проявилася у переході від пасивного споживання знань до активної соціальної дії.

Статистична перевірка другої емпіричної гіпотези за допомогою критеріїв Вілкоксона та χ^2 Пірсона математично довела ефективність реалізованого формувального впливу. Нам вдалося довести, що цілеспрямована соціальна робота безпосередньо сприяє гармонізації ціннісних орієнтацій підлітків навіть у складних умовах соціальної нестабільності. Це дозволило остаточно перевірити результативність запропонованої програми та підготувати ґрунт для формулювання загальних рекомендацій фахівцям.

Отже, розроблена та апробована програма «Ціннісний компас» довела свою спроможність бути надійним орієнтиром для підлітків у процесі їхнього ціннісного самовизначення. Практична значущість дослідження полягає у можливості впровадження даної методики в діяльність соціальних служб та освітніх закладів для підтримки підлітків в умовах війни.

ВИСНОВКИ

Узагальнені результати теоретичного та експериментального етапів дослідження дозволили сформулювати такі висновки:

1. У межах виконання першого завдання встановлено, що ціннісні орієнтації є складною ієрархічною системою внутрішніх переконань, життєвих смислів і соціально значущих установок, які виконують функцію внутрішнього регулятора поведінки, морального вибору та соціальної активності особистості. Формування ціннісних орієнтацій у підлітковому віці пов'язане з інтерналізацією зовнішніх суспільних норм у внутрішні регулятори поведінки, завдяки чому підліток поступово переходить від формального знання про цінності до їх особистісного прийняття й практичного втілення у вчинках.

Виявлено, що структура ціннісних орієнтацій сучасних підлітків охоплює когнітивний (рівень усвідомлення змісту базових життєвих цінностей), емоційно-ціннісний (особистісне ставлення до них) та поведінковий (готовність діяти відповідно до прийнятих моральних і громадянських орієнтирів) компонентів, взаємозв'язок яких забезпечує перехід від знання про цінності до їх особистісного прийняття й практичного втілення.

З'ясовано, що в умовах воєнного стану формування ціннісних орієнтацій підлітків набуває особливої значущості, оскільки саме система гуманістичних, громадянських і патріотичних орієнтирів сприяє збереженню психологічної стійкості, соціальної адаптації та здатності підлітка до відповідальної поведінки.

Визначено, що соціальна робота з цією категорією має ґрунтуватися на принципах гуманізму, суб'єктності, безпечної взаємодії, партисипації, інклюзивності та підтримки, а її основними напрямками є когнітивне осмислення цінностей, емоційна підтримка, розвиток рефлексії, формування соціально відповідальної поведінки та залучення підлітків до волонтерської й громадської активності.

2. Під час виконання другого завдання проведено діагностику рівнів сформованості ціннісних орієнтацій у сучасних підлітків. Для діагностики було

визначено три критерії сформованості ціннісних орієнтацій: когнітивний (рівень усвідомлення підлітками змісту термінальних та інструментальних цінностей), емоційно-ціннісний (глибина особистісного прийняття гуманістичних і громадянських орієнтирів) і поведінковий (готовність реалізовувати цінності у конкретних діях, соціальній взаємодії, волонтерстві та відповідальному виборі). Для кожного критерію було використано відповідний діагностичний інструментарій (методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича, авторський опитувальник «Моє ставлення до життєвих цінностей» та авторський опитувальник «Моя життєва позиція та вчинки»). Рівні сформованості ціннісних орієнтацій визначалися як високий, середній і низький.

Результати констатувального етапу засвідчили переважання середнього та низького рівнів сформованості ціннісних орієнтацій, домінування цінностей особистого добробуту й безпеки при недостатньому розвитку соціально значущих, альтруїстичних і громадянських установок. Виявлено розрив між знанням підлітків про моральні норми та їх емоційним прийняттям і практичною реалізацією, що підтвердило потребу в цілеспрямованому соціально-педагогічному впливі.

3. У результаті виконання третього завдання теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено ефективність програми соціальної роботи з формування ціннісних орієнтацій у сучасних підлітків «Ціннісний компас». Програма була спрямована на комплексний розвиток когнітивного, емоційно-ціннісного й поведінкового компонентів ціннісної сфери та реалізовувалася в логіці констатувального, формувального й контрольного етапів експериментальної роботи. Її зміст передбачав використання тренінгів, дискусій, рефлексивних вправ, аналізу життєвих ситуацій, рольових ігор, групової взаємодії, соціальних проєктів і волонтерських ініціатив, що дало змогу поєднати інформування, особистісне переживання, ціннісну рефлексію та практичну соціальну дію. Ефективність програми перевірено за допомогою U-критерію Манна-Вітні, T-критерію Вілкоксона та критерію χ^2 Пірсона. Після впровадження програми в експериментальній групі зафіксовано позитивну

динаміку, яка показала збільшення частки підлітків із високим рівнем сформованості ціннісних орієнтацій, посилення усвідомленості життєвих пріоритетів, емоційного прийняття гуманістичних цінностей і готовність до соціально відповідальної поведінки. Це підтверджує її доцільність для використання в соціальній роботі з учнівською молоддю.

4. У процесі виконання четвертого завдання розроблено практичні рекомендації щодо соціальної роботи з формування ціннісних орієнтацій у підлітків в умовах воєнного стану. Обґрунтовано доцільність системного використання інтерактивних і рефлексивних технологій, зокрема тренінгів, групових дискусій, рольових ігор, аналізу моральних дилем, соціального проєктування, менторства, волонтерської діяльності та психосоціальної підтримки. Рекомендовано будувати роботу з підлітками не на формальному інформуванні про цінності, а на створенні безпечного соціально-інклюзивного середовища, у якому підліток має можливість осмислювати власний досвід, співвідносити особисті цілі з потребами інших людей і практично реалізовувати гуманістичні та громадянські орієнтири. Особливу увагу доцільно приділяти розвитку таких цінностей, як людяність, відповідальність, патріотизм, взаємодопомога, солідарність і повага до гідності людини. Важливо забезпечувати взаємодію соціальних працівників, педагогів, психологів, батьків і представників громади, оскільки сталість ціннісних змін можлива лише за умови узгодженого впливу сім'ї, школи та соціального середовища.

Отже, мети дослідження досягнуто, поставлені завдання виконано, а програма «Ціннісний компас» засвідчила практичну ефективність і може бути використана в соціальній роботі з підлітками в умовах воєнного та повоєнного відновлення. Перспективи подальших досліджень убачаються в розширенні вибірки, тривалішій апробації програми, залученні різних категорій підлітків і поглибленому вивченні впливу соціально-інклюзивного середовища на сталість ціннісних трансформацій молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні питання соціальної роботи: навч. посіб. / О. Денисюк та ін.; ред.: О. Епель, Т. Лях, І. Силантьєва. Ужгород : РІК–У, 2023. 420 с.
2. Балабанова Л., Перелигіна Л. Технології відновлення соціально-психологічних ресурсів життєздатності особистості, яка переживає наслідки травматичних подій. *Актуальні дослідження в сучасній вітчизняній екстремальній та кризовій психології*: монографія. Т. 2. Харків, 2022. С. 110–126.
3. Банах В. А. Трансформація ціннісних орієнтацій молоді в умовах кризового суспільства. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2016. Вип. 64. С. 13–21.
4. Берегова Н. П., Джигун Л. М. Психологічні особливості ціннісних орієнтацій особистості юнацького віку. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. 2022. №3. С. 54–58.
5. Бирик Д. Ціннісні орієнтації учнівської молоді України в умовах воєнного стану. *Theoretical and Methodical Problems of Children and Youth Education*. 2022. Вип. 1 (26). С. 43–54.
6. Бондаренко О. Трансформація ціннісних орієнтацій українського суспільства в контексті соціокультурних змін початку ХХІ століття. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2025. Вип. 2. С. 99–106.
7. Варіативність соціалізації особистості в умовах сучасного інформаційного суспільства : монографія за ред. Н. М. Токаревої. Київ : ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2017. 220 с.
8. Грінцова О. М. Психологічні особливості становлення ціннісних орієнтацій особистості в пізньому юнацькому віці. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2018. № 6. С. 9–13.
9. Екзистенційний виклик війни: психологічні трансформації українського суспільства : кол. моногр. / за ред. І. М. Присяжнюк. Львів : ЛНУ, 2023. 200 с.

10. Жирун О. А. Ціннісні орієнтації як елементи моральної свідомості особистості. URL: <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/52a40e8c-7c12-4f4a-acf8-3e9c7a91ac4d/content> (дата звернення: 05.02.2026)
11. Іванова І.Б. Методи соціальної роботи (на основі Державних стандартів соціальних послуг): навч. посібник для студентів закладів вищої освіти. Київ: Університет «Україна», 2018. 302 с.
12. Канюк О., Іваничко І. Деякі наукові підходи до розуміння терміну «толерантність». *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2022. Вип. 2 (51). С. 58–61.
13. Карагодіна О. Соціальна робота в мінливому світі: виклик постмодерну. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2018. Вип. 2. С. 7–10.
14. Кислинська Д. М. Ціннісні орієнтації: теоретичний огляд. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2015. Вип. 18. С. 89–97.
15. Коберник Л. О. Роль та місце ціннісних орієнтацій у формуванні особистості. *Науково-практичний журнал південного наукового центру АПН України*. 2018. № 4. С. 28–33.
16. Коваленко С. П. Патріотизм як адаптивний механізм у молоді під час війни. *Проблеми політичної психології*. 2022. Т. 27. № 2. С. 89–104.
17. Козлова О. А. Соціальна психологія особистості та спілкування: практикум для студентів спеціальності 6.030101 «Соціологія». Х.: НТУ «ХПІ», 2017. 172 с.
18. Косьянова О. Ю. Особливості переживання криз юнацького віку в екстремальних умовах. *Наука і освіта*. 2024. № 2. С. 54–63.
19. Котлова Л. О. Ціннісні орієнтації особистості в умовах суспільних трансформацій. *Освіта регіону: Політологія. Психологія. Комунікації*. 2015. Вип. 1 (38). С. 36–42.
20. Коханова О. П. Цінності та ціннісні орієнтації, їх роль у розвитку особистості. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2015. Вип. 3. С. 108–112.

21. Максим О. В. Трансформація системи цінностей під час війни: теорія і практика корекції. *Наукові перспективи* (Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Медицина», Серія «Педагогіка», Серія «Психологія»). 2025. Вип. 9 (63). С. 1742–1755.

22. Матюх Т. В. Трансформація колективістських та індивідуалістичних орієнтацій української молоді в умовах російсько-української війни. *The 7th International scientific and practical conference «Scientific research: modern challenges and future prospects»* (February 17-19, 2025) MDPC Publishing, Munich, Germany. 2025. Р. 268–271.

23. Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича. URL: <https://www.scribd.com/document/863560971/%D0%A6%D0%9E%D0%9B-%D0%9C-%D0%A0%D0%BE%D0%BA%D1%96%D1%87%D0%B0> (дата звернення: 02.01.2026)

24. Михайлишин У. Б. Ціннісні орієнтації в структурі особистості. *Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми та шляхи їх розв'язання*. 2017. С. 50–52.

25. Москаленко О. В. Сучасні концепції ціннісно-смислової сфери особистості. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/47229375.pdf> (дата звернення: 08.02.2026)

26. Мясоїдова О. В. Екзистенційна порожнеча та пошук смислу у молоді з прифронтових регіонів. *Психологія і суспільство*. 2023. № 4. С. 32–47.

27. Перелигіна Л., Швалб А., Балабанова Л. Трансформація життєвих цінностей та орієнтирів у молоді України під впливом війни. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2025. № 1(9). С. 132–143.

28. Поліщук В. М. Вікова і педагогічна психологія : навчальний посібник. Київ: Університетська книга, 2023. 352 с.

29. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги консультування : Наказ Міністерства соціальної політики України від 02.07.2015 р. № 678. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0866-15#Text> (дата звернення: 05.01.2026)

30. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги профілактики : Наказ Міністерства соціальної політики України від 10.09.2015 р. № 912. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1155-15#Text> (дата звернення: 03.01.2026)

31. Про основні засади молодіжної політики: Закон України №1414–IX від 27.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#n356> (дата звернення: 02.01.2026)

32. Про соціальні послуги : Закон України №2671–VIII від 17.01.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення: 02.01.2026)

33. Про схвалення Національної стратегії захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2028 роках: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 липня 2025 р. № 708-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/708-2025-%D1%80#n11> (дата звернення: 02.01.2026)

34. Рудкевич Н. І. Методика соціально–педагогічної роботи: навчально–методичний посібник. Львів : Растр–7, 2021. 324 с.

35. Савченко О. Я. Толерантність як цінність шкільної освіти: методичний аспект. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського*. Серія: Педагогічні науки. 2014. Вип. 46. С. 124–129.

36. Саннікова О. П., Санніков О. І. Толерантність до невизначеності як предиктор прийняття рішень особистістю. *Вісник післядипломної освіти. Серія: Соціальні та поведінкові науки*. 2020. № 12. С. 98–123.

37. Саяпіна С., Боженко І. Проблема формування ціннісних орієнтацій молоді: науковий дискурс сучасних дослідників. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2024. № 1(105). С. 79–90.

38. Семигіна Т. Сучасна соціальна робота. Академія праці, соціальних відносин і туризму. Київ 2020. 276 с.

39. Симоненко С., Онищенко О. Трансформація ціннісних орієнтацій молоді під впливом екзистенційної кризи війни в Україні. *Наука і освіта : наук.-практ. журнал*. 2025. № 3. С. 39–45.
40. Соціальна робота: реалії та виклики часу: навчально–методичний посібник. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2021. 219 с.
41. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу. Вибрані твори : у 5 т. Київ : Рад. школа, 1976. Т. 1. С. 405–637.
42. Франкл В. Людина у пошуках смислу. В. Франкл ; пер. з англ. 4-те вид. Бостон : Beacon Press, 1985. 221 с.
43. Фурман А. А. Психологія смисложиттєвого розвитку особистості : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2017. 508 с.
44. Хоменко К. В. Теоретичний аналіз розвитку наукових уявлень проблеми цінностей особистості. *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова*. 2020. № 3. С. 109–119.
45. Шайгородський Ю. Ціннісні орієнтації в психологічній структурі особистості. *Соціальна психологія*. 2019. № 4. С. 65–73.
46. Шевчук О., Демченко І. Формування ціннісних орієнтацій підлітків у соціально-інклюзивному середовищі. *Ресурсно-орієнтоване навчання в «3D»: доступність, діалог, динаміка* : збірник тез доповідей VI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Полтава, 19-20 лютого 2026 року). Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2026. С. 531–533.
47. Щербань А. Д. Ціннісні орієнтації особистості та їх класифікація. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2021. № 64. С. 194–198.
48. Bandura A. Selective moral disengagement in the exercise of moral agency. *Journal of moral education*. 2002. №31 (2). PP. 101–119.
49. Erikson E. Theory of identity development. *Identity and the life cycle*. Nueva York: International Universities Press. 1959. P. 42–57.
50. Kohlberg L., Hersh R. H. Moral development: A review of the theory. *Theory into practice*. 1977. №16 (2). P. 53–59.

51. Maslow A. H. A Dynamic Theory of Human Motivation. In: Stacey C. L., DeMartino M., eds. *Understanding human motivation*. 1958. PP. 26–47.
52. Rokeach M. Value theory and communication research: Review and commentary. *Annals of the International Communication Association*. 1979. №3(1). P. 7–28.
53. Schwartz S. H. Universals in the content and structure of values: Theory and empirical tests in 20 countries. In M. Zanna (Ed.). *Advances in experimental social psychology*. 1992. Vol. 25. PP. 1–65.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

АВТОРСЬКИЙ ОПИТУВАЛЬНИК

«МОЄ СТАВЛЕННЯ ДО ЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ»

(методика діагностики емоційно-ціннісного критерію сформованості ціннісних орієнтацій у підлітків)

Інструкція: Прочитайте твердження та оберіть варіант відповіді, який найбільше відповідає вашим почуттям: «Повністю згоден» (3 бали), «Скоріше згоден» (2 бали), «Важко сказати» (1 бал), «Не згоден» (0 балів).

№	Твердження	Бали
1	Я відчуваю гордість, коли роблю щось корисне для інших.	
2	Мене щиро засмучує несправедливість, навіть якщо вона не стосується мене особисто.	
3	Чесність для мене важливіша за особисту вигоду.	
4	Я відчуваю внутрішнє задоволення, коли дотримуюсь своїх принципів.	
5	Підтримка друзів та близьких викликає у мене почуття безпеки та тепла.	
6	Мені приємно усвідомлювати, що я зміг самостійно досягти поставленої мети.	
7	Я відчуваю відповідальність за свої вчинки перед самим собою.	
8	Повага до старших та оточуючих є для мене внутрішньою потребою.	
Разом	Сума балів:	

Характеристика рівнів сформованості емоційно-ціннісного критерію

Рівень	Бали	Характеристика рівня
Високий	19–24	Сформоване стійке позитивне ставлення до загальнолюдських цінностей. Підліток переживає глибокі емоції (совість, гордість, емпатію), які є внутрішнім регулятором його життя.
Середній	10–18	Ставлення до цінностей позитивне, але ситуативне. Емоційний відгук виникає переважно під впливом оточення або за певних сприятливих обставин.
Низький	0–9	Байдуже або егоцентричне ставлення. Цінності сприймаються як формальні правила, які не викликають внутрішнього емоційного відгуку.

ДОДАТОК Б

АВТОРСЬКИЙ ОПИТУВАЛЬНИК «МОЯ ЖИТТЄВА ПОЗИЦІЯ ТА ВЧИНКИ»

(методика діагностики поведінкового критерію сформованості
ціннісних орієнтацій у підлітків)

Інструкція. Оберіть один із варіантів відповіді (А, Б або В), який найкраще описує вашу поведінку або вибір у запропонованих ситуаціях.

№	Ситуація	Варіанти відповіді
1	Ви бачите, що хтось із ваших однолітків потрапив у несправедливу ситуацію. Ваші дії?	А) Втручуся і спробую допомогти (3б); Б) Покличу когось на допомогу (2б); В) Пройду повз, це мене не стосується (0б).
2	Вам запропонували взяти участь у волонтерському проєкті (допомога тваринам, збір речей тощо).	А) Обов'язково долучуся (3б); Б) Долучуся, якщо підуть мої друзі (2б); В) Відмовлюся, маю інші справи (0б).
3	Ви пообіцяли виконати важливе завдання, але з'явилася можливість весело провести час.	А) Виконаю обіцянку, а потім відпочину (3б); Б) Виконаю частково або поспіхом (1б); В) Піду розважатися, завдання почекає (0б).
4	Чи дотримуєтесь ви правил поведінки у громадських місцях, навіть якщо за вами ніхто не спостерігає?	А) Так, завжди (3б); Б) Переважно так (2б); В) Тільки якщо можуть зробити зауваження (0б).
5	Якщо у вас виник конфлікт із кимось, як ви зазвичай дієте?	А) Шукаю компроміс та шлях до примирення (3б); Б) Просто перестаю спілкуватися (1б); В) Намагаюся перемогти у суперечці будь-якою ціною (0б).
6	Чи часто ви проявляєте ініціативу, щоб зробити щось корисне для класу чи громади?	А) Часто (3б); Б) Рідко, тільки якщо просять (1б); В) Ніколи (0б).
Разом	Сума балів:	

Характеристика рівнів сформованості поведінкового критерію

Рівень	Бали	Характеристика рівня
Високий (активний)	15–18	Цінності втілюються у конкретних вчинках. Підліток займає активну соціальну позицію, готовий брати відповідальність та діяти на користь інших навіть у складних ситуаціях.
Середній (ситуативний)	8–14	Поведінка залежить від обставин. Підліток діє згідно з цінностями, якщо це не вимагає надмірних зусиль або якщо це підтримується групою (друзями).
Низький (пасивний)	0–7	Відсутність ініціативи та готовності діяти заради цінностей. Переважає егоцентрична модель поведінки або повне підпорядкування зовнішньому тиску без власних переконань.

ДОДАТОК В

ПРОГРАМА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ «ЦІННІСНИЙ КОМПАС»

Загальна характеристика програми «Ціннісний компас»

Параметр програми	Зміст та характеристика
Назва програми	Соціально-тренінгова програма «Ціннісний компас»
Цільова група	Підлітки віком 15–17 років (учні 9–11 класів)
Мета програми	Формування та корекція стійких, гуманістично спрямованих ціннісних орієнтацій підлітків, зміцнення їхньої моральної стійкості та соціальної активності в умовах воєнного стану.
Основні завдання	1. Актуалізувати процес самопізнання та усвідомлення особистісної ієрархії цінностей. 2. Розвинути навички критичного мислення та ціннісної рефлексії в умовах морального вибору. 3. Стимулювати готовність до волонтерської діяльності та альтруїстичної поведінки. 4. Надати інструменти для подолання емоційного відчуження через розвиток емпатії.
Форми роботи	Соціально-психологічний тренінг, групові дискусії, роліве моделювання, арт-терапевтичні техніки, кейс-метод, волонтерські мініпроекти.
Тривалість	8 тижнів (курсом 16 занять); періодичність – 2 рази на тиждень по 90 хвилин.
Очікувані результати	Підвищення інтегративного рівня ціннісних орієнтацій; гармонізація когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів ціннісної сфери.

Структура та тематичний план занять програми «Ціннісний компас»

Етап та № занять	Тема блоку та назва занять	Зміст діяльності та методичні прийоми
I. Вступний етап (1–2 заняття)	«Точка відліку: Знайомство з собою»	Встановлення групових правил, створення атмосфери довіри та безпеки. Вправа «Мапа моїх цінностей»: візуалізація поточної ієрархії через колаж. Стартова рефлексія та визначення очікувань учасників від тренінгу.

II. Основний етап (3–6 заняття)	Блок 1 «Людяність та вибір під час війни»	Дискусія «Цінності, що рятують»: обговорення прикладів гідності в екстремальних умовах. Рольова гра «Вибір у складній ситуації»: відпрацювання навичок прийняття рішень на основі етичних норм. Робота з кейсами щодо взаємодопомоги.
II. Основний етап (7–10 заняття)	Блок 2 «Емпатія та соціальна дія»	Тренінговий модуль «Емпатія як сила»: вправи на розпізнавання емоцій та активне слухання. Тема «Що таке патріотизм?»: переосмислення поняття через призму відповідальності, а не гасел. Планування волонтерських мініпроектів для допомоги громаді чи ЗСУ.
II. Основний етап (11–14 заняття)	Блок 3 «Сенси майбутнього»	Модуль «Мое майбутнє – мої цінності»: техніка «Лінія життя» та проектування професійного шляху. Арт-терапія «Дерево цілей». Обговорення значущості незалежності та чесності як інструментів успішної самореалізації в повоєнній Україні.
III. Заключний етап (15–16 заняття)	«Інтеграція та рефлексія: Мій новий компас»	Підбиття підсумків, аналіз змін у власних поглядах. Вправа «Лист самому собі у майбутнє». Урочисте завершення програми, вручення сертифікатів та фінальне коло зворотного зв'язку щодо досвіду участі у програмі.

ДОДАТОК Г

**Результатів діагностики респондентів ЕГ та КГ на контрольному етапі
(сирі бали), n=44**

Код учня	Когнітивний кр. (рівень 1-3)	Емоційний кр. (сума балів)	Поведінковий кр. (сума балів)
Експериментальна група (ЕГ)			
E1	3	21	16
E2	2	18	14
E3	3	22	17
E4	2	14	10
E5	3	20	15
E6	2	17	12
E7	1	9	7
E8	3	21	18
E9	2	15	11
E10	3	23	17
E11	2	16	13
E12	3	20	16
E13	2	15	12
E14	3	22	15
E15	2	14	11
E16	3	19	16
E17	2	16	12
E18	1	10	6
E19	2	17	13
E20	2	15	11
E21	3	22	17
E22	2	16	12
Контрольна група (КГ)			
K1	2	14	11
K2	1	7	5
K3	3	21	16
K4	2	15	10
K5	2	14	11
K6	3	20	16
K7	1	8	6
K8	2	15	12
K9	1	6	4
K10	2	16	11
K11	3	22	17
K12	2	14	10
K13	1	9	7
K14	2	15	12
K15	3	21	16
K16	2	14	11
K17	1	7	5
K18	2	16	13
K19	2	15	10
K20	1	8	6
K21	2	14	12
K22	3	20	15

ДОДАТОК Д

Методологічне обґрунтування вибору методів математичної статистики

Статистичний критерій	Тип критерію	Призначення у дослідженні	Обґрунтування вибору (чому саме він)
U-критерій Манна-Вітні	Непараметричний, для незалежних вибірок	Порівняння результатів експериментальної та контрольної груп між собою.	Дозволяє виявити, чи є різниця між двома групами підлітків статистично значущою. Ідеальний для малих вибірок ($n=44$) та даних, представлених у рангах.
Т-критерій Вілкоксона	Непараметричний, для залежних вибірок	Порівняння результатів всередині однієї групи (ЕГ або КГ) до і після експерименту.	Використовується для вимірювання «зсуву» показників. Дозволяє стверджувати, що зміни у поведінці чи емоціях підлітків сталися саме під впливом програми, а не випадково.
Критерій X^2 (хі-квадрат) Пірсона	Непараметричний, критерій згоди	Порівняння розподілу підлітків за рівнями (високий, середній, низький) на різних етапах.	Дозволяє оцінити зміни не лише окремих балів, а всієї структури групи. Ми використали його для інтегрального показника, щоб довести якісну зміну рівнів сформованості цінностей.

Сертифікат про участь у конференції

